

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/343736674>

ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE MARKSİZM-MARKSİZMİ ULUSLARARASILAŞTIRMAK VE MARKSİST BİR ULUSLARARASI İLİŞKİLER KURAMI'NA DOĞRU

Chapter · August 2020

CITATIONS

0

READS

883

1 author:

Faruk Yalvaç

ATILIM UNIVERSITY

20 PUBLICATIONS 70 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Islam, Capitalism and International Relations [View project](#)

Marxism and International Relations [View project](#)

*Bu makale daha önce Faruk Yalvaç (der.) *Marksizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramları*, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 2017, ss. 9-66'da yayınlanmıştır. Alıntı için doğrudan kitaba bakmak gerekmektedir.

Uluslararası İlişkiler ve Marksizm: Marksizmi Uluslararasılaştırmak ve Marksist Bir Uluslararası İlişkiler Kuramı'na Doğru Faruk Yalvaç

GİRİŞ

Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplininde bir sosyal Kuram olarak Marksizm, hiç bir zaman popüler olmamıştır.¹ Bu konuda yapılmış çalışmalardan birinde Marksizmin ve Uİ'nin birbirlerini dışlaması “garip bir durum” olarak nitelendirilmektedir.² Şüphesizki bu durumun temel nedenlerinden biri çokça altı çizildiği gibi Uİ'nin kökeninde bir pozitivist bir Amerikan disiplini olması³ ve temelinde liberal varsayımları benimsemiş bir düşünce alanı olmasıdır. 1970'li yılların sonu ile birlikte tarihsel materyalizm ile uluslararası ilişkiler arasında “zorunlu bir karşılaşma”nın gündeme geldiği yıllardır.⁴ Uİ ile Marksizm arasındaki yakınlaşmada 1970'lerde başlayan bu ivme günümüzde hızını artırarak devam etmekte, Uİ ile Marksizm arasında bir “rönesans”⁵ yaşanmaktadır. Bu, tam da, artık “tarihin sonu”nun geldiği, kapitalizm ve liberal demokrasinin zaferini ilan ettiği bir ortamda gerçekleşmektedir. Uİ disiplini, kuramsal olarak tıklandığı, hatta Uİ kuramının sonumu geldi⁶ diye sorulduğu bir ortamda kendisini Marksizmle hesaplaşmak zorunda bulmakta, Uİ yepyeni kuramsal açılımlarla karşı karşıya gelmektedir.

Geleneksel olarak Uİ'de Marksizm tarihsel materyalist toplum anlayışı ya da yöntemi açısından değil, bir ülkenin dış politikasını açıklayıp açıklayamayacağı açısından değerlendirilmiştir. Disiplinin 1919 yılında kuruluşundan sonra ve özellikle Soğuk Savaş döneminde Uİ'i devletler arası güç mücadelesi olarak tanımlayan ana akım anlayış, Marksizme bu güç mücadelesinde sosyalist devletlerin dış politikalarının ne olabileceği ya da soğuk savaşın yarattığı ideolojik çatışmalar ve bunların şekillendirdiği sosyal bilim politikaları açısından bakmıştır. Örneğin, Kenneth Waltz gibi neorealist yapısalci sistem düşünürleri daha da öteye giderek Uİ'de bir dış politika analizinin bile anlamlı olamayacağını,

¹ Bu makalede ve kitabın bütününde tarihsel materyalizm ve Marksizm birbirleriyle eş anlamda kullanılmaktadır. Tarihsel materyalizm sadece Marx ve Engels'in yazılarını değil, onların yazılarının dışındaki materyalist geleneği ve yeni Marksist çalışmaları da kapsayan bir kavramdır.

² John Maclean, “Marxism and International Relations: A Strange Case of Mutual Neglect”, *Millennium: Journal of International Relations*, Cilt 17, Sayı 1, 1988, s. 203-319.

³ Stanley Hoffmann, “An American Social Science: international relations”, Stanley Hoffmann (der.), *Janus and Minerva: Essays in the Theory and Practice of International Politics*, Boulder, CO:Westview Press, 1987 (1977), s. 3-24. Tartışmanın devamı için bkz. Steve Smith, “The discipline of international relations: still an American social science”, *British Journal of Politics and International Relations*, Cilt 2, Sayı 3, 2000, s. 374-402.

⁴ Fred Halliday, “A necessary encounter: historical materialism and international relations”, Fred Halliday, *Rethinking International Relations*, Londra, Macmillan, s.47-73; Aynı zamanda bkz. Faruk Yalvaç “Sociology of the State and Sociology of International Relations”, M. Banks and M. Shaw (der.), *State and Society in International Relations*, Londra, Palgrave Macmillan/ Harvester Wheatsheaf, 1991, s. 93-114.

⁵ Alexander Avienas “The Renaissance of Historical Materialism in International Relations: An Introduction”, Alexander Avienas (der.), *Marxism and World Politics: Contesting Global Capitalism*, Londra ve Newyork, Routledge, 2010, s. 1-10.

⁶ Bkz. *Special Issue: The End of International Relations Theory?* Colin Wight, Lene Hansen and Tim Dunne (der.), Cilt 19, Sayı 3, 2013.

zira devletlerin davranışlarının uluslararası sistem tarafından belirlendiğini ileri sürmüştür.⁷ Bu nedenle, Waltz bir devletin kapitalist veya sosyalist olmasının bir devletin dış politikasının anlaşılmasında belirleyici olmadığını ileri sürmüştür.

Marksizm-UI ilişkisine UI disiplini açısından bakınca şöyle bir durum göze çarpmaktadır. Marksizm UI'ye çok geç girmiştir ancak Teschke'nin belirttiği gibi "UI ile ilgili Marksist düşünce UI'nin kurumsallaşmış bir çalışma alanı olarak resmen kurulmasından daha öncedir".⁸ Ancak Klasik Marksist yazılarda devletler arası ilişkiler UI'nin geleneksel konuları olan savaş, barış, güç dengesi gibi konular değil de proleter enternasyonalizminin gerçekleştirilmesine olan katkısı açısından değerlendirilmiştir. Genel olarak sosyal kuramda da klasik Marksizmin hatalı bir şekilde varsayılan tekno-determinist, tek nedenselli (ekonomik) sınıf ingirgemeciliği ve teleolojik eğilimleri nedeniyle eleştirilere maruz kalmış,⁹ bu eleştiriler UI'deki dar kalıplı Marksist değerlendirmelerle de birleşince Marksizm UI'de kendine bir yer edinememiştir. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki varolan sosyalizmlerin yıkılması ve kapitalizmin küreselleşme dinamiklerinin yoğunlaşması tarihsel materyalizme yeni bir nefes vermiş, bu gelişmeler bir nevi tarihsel materyalizmin "özgürleşmesine" yol açmıştır.¹⁰ Marksizm günümüzde "iki kutupluluk jeopolitiği ve doktriner parti zincirlerinden" arınmış olarak ana akım uluslararası ilişkiler kuramına ve genel olarak toplum bilime önemli bir alternatif olarak ortaya çıkmış,¹¹ 1980'li yıllardaki pozitivizm sonrası dönemle birlikte ise disiplinde belli bir gelenek olarak oturmaya başlamıştır.

Marksizm ile UI arasındaki yüzleşme tek taraflı bir hesaplaşma değildir. Marksizm ve UI arasında yaşanan "rönesans"ta, Marksizm "uluslararası"nın dinamiklerini Marksist teori içine yerleştirmek ve kavramsallaştırmak sorunu ile yüz yüze kalmıştır. Marksizmin en UI'ye olan sınırlı ilgisinin en bilinen nedeni Marksizm için UI açısından temel birim olan devleti tarihsel süreçte nihai olarak *sönümlenecek* bir kurum olarak görmesi ve devletler arası ilişkilerde de devletin sönümlendiği ve sınıfların ortadan kalktığı gelecek bir toplumun önünde geçici bir engel olarak görülmüş olmasıdır. Bu açıdan bakınca ana akım UI kuramı devleti şeyleştiren, toplum ve tarih dışına çıkaran bir anlayışa sahiptir.¹² Diğer yandan devletler arası çatışma yerine *sınıf* çatışmasına öncelik vermesi ve *devleti sınıf ilişkilerinin yoğunlaştığı bir yapı* olarak görmesi, devleti toplumun ve "ulusal çıkar"ın bir temsilcisi olarak gören liberal/ muhafazakar anlayışa da hep ters düşmüştür. Bununla birlikte sosyalist devrimlere rağmen devletin sönümlenmemesi, kapitalizm ve devlet/ devletler sistemi arasında beklenenden farklı ve birbirlerini destekleyici nitelikte dinamiklerin ortaya çıkması Marksizmin devlet, devletler sistemi ve "uluslararası" ile olan ilgisini canlandırmış, bu da sadece Marksist teoride değil, UI'de de önemli kuramsal tartışmalara kaynak oluşturmıştır.

Tabii "uluslararası"nın, tarihsel ve toplumsal değişimin bir boyutu olarak ihmal edilmesi sadece Marksizme özgü bir özellik olmayıp, genel olarak ana akım toplum felsefesinin de bir özelliğidir. Gerçektende, Montesquieu'dan Comte'a, Marx, Spencer, Durkheim ve Weber'den Tönnies'e kadar klasik toplum kuramcıları sanayileşmeyle ortaya çıkan "büyük dönüşümün" dinamiklerini incelemişler ancak toplumsal değişimi *uluslararasına* atıfta bulunmadan, toplumların sanki iç dinamikleri sonucu ortaya çıkan bir süreç gibi incelemişlerdir.¹³ Kısaca "klasik sosyolojide bir 'uluslararası' kuramı" olmamıştır. Bu toplum bilimlerde başat olan

⁷ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, New York, McGraw Hill, 1979.

⁸ Benno Teschke, "Marxism", Christian Reus-Smit ve Duncan Snidal, *The Oxford Handbook of International Relations*, New York, Oxford University Press, 2008, s. 163-187, s. 163.

⁹ Tartışmalar için bkz. Benno Teschke and Christian Heine, "The Dialectic of Globalisation", s.167-168.

¹⁰ Mark Laffey ve Kathryn Dean, "A flexible Marxism for flexible times", Mark Rupert ve Hazel Smith (der.), *Historical Materialism and Globalization*, Londra ve New York, 2002, s. 90-110, s. 91.

¹¹ Teschke, "Marxism", s. 163.

¹² Faruk Yalvaç, "Devlet" Atila Eralp (der.), *Devlet ve Ötesi*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim, 2005, s. 15-52.

¹³ Benno Teschke, "IR Theory, historical materialism and the false promise of international historical sociology", *Spectrum: Journal of Global Studies*, Cilt 6, Sayı 1, 2014, s. 1-66.

“içsellik” ya da “yöntemsel ulusculuk”¹⁴ sorununun ya da “toplumsal olguların bir toplumun özellikleri esas alınarak” ve sadece o toplumun “içsel özelliklerine atıfta bulunarak açıklanması” anlayışının bir uzantısıdır¹⁵

Toplum bilimlerde hakim olan yöntemsel ulusçuluğun ters yönü de Uİ disiplininin kendi kuramsal kategorilerini *sosyolojik bir toplumsal anlayıştan* soyutlayıp bir “iç/dış”¹⁶ sorunsalı etrafında ele almış olmasıdır. Nasıl klasik toplum kuramı tarihsel gelişmeyi ontolojik bir teklik (tek toplum, tek devlet) anlayışıyla incelemişse, Uİ’de uluslararası toplumsal ilişkilerden “soyutlanmış” bir kategori olarak, Adam Morton’un deyimiyle “ontolojik bir dışsallık” anlayışı ile kuramsallaştırmıştır.¹⁷ Gerçekten de Kenneth Waltz, Martin Wight, Hedley Bull gibi ana akım Uİ kuramcıları uluslararası özgülüğünü iç toplumdan olan farklılığı üzerine inşa etmişler, Uİ’nin özgül yapısını ortaya koymak isterken jeopolitik düzenlilikleri tarihsel süreçlerden ve bunların iç içe geçmiş olduğu toplumsal ilişkilerden soyutlayarak, açıklanması gerekeni kendilerine başlangıç noktası olarak almışlardır. Bu anlayış ise Uİ’ye değişmeyen yapısal bir ortam (anarşi) varsaymış (“uluslararası hayatın temel gerçeği”¹⁸), Uİ “zamansız ve uzamsız bir uluslararası sistemde var olma mücadelesinin şartlarını”¹⁹ inceleyen bir çalışma alanı olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Bir başka deyişle, Uİ kuramı sosyolojinin “içselci” ıpve “indirgemeci” eğilimini uluslararası ilişkiler disiplininin farklı platformunda tersine çevirerek yinelemiştir. Toplum bilim ve Uİ’nin birbirlerini ontolojik olarak dışlamasının sonucu ise toplumsal ilişkilerin *bütüncül* bir anlayışla incelenememiş olması ve toplum bilimlerini “toplumsal”ın “uluslararası”na, “uluslararası”nın ise toplumsal gelişmeye olan etkisinin anlaşılmasını sağlayacak araçlardan yoksun bırakmış olmasıdır.²⁰ Ancak, şayet toplumsal gelişme iç ve dış toplum dinamiklerinin bütününe ele almadan anlaşılamıyacak toplumsal ve tarihsel bir olgu ise, o zaman bu ayrımın sorgulanması, *toplumlararası etkileşimin* değişim ve gelişme olgusuna katkılarının incelenmesi önem kazanmaktadır. İşte Marksizmin bütüncül tarih anlayışı ve yöntemi bu konuya ilişkin önemli açılımlar sağlamakta ve uluslararasıını da içine alan bir toplum kuramının gelişmesi yolunda önemli katkılarda bulunmaktadır.

Bu makale Marksizmin Uİ’deki bu artan öneminin Uİ’de nasıl yansıdığına ilişkin bir çalışma olup, tarihsel materyalizmin hem analitik hem de pratik olarak öneminin devam ettiğini ve bunun da Uİ’nin gelişimi açısından önemli olduğunu vurgulamakta, farklı Uİ temaları ile tarihsel materyalizmin ilişkisini irdelemektedir. Bu amaçla makalenin ilk kısmında Marksizm ile ilgili az tartışılan bir konu, Marksizmin yöntemi ve bilim anlayışı kısaca değerlendirilecek ve bunun Uİ’ye nasıl katkıda bulunacağına değinilecektir. Daha sonra Marksizmin Uİ’deki serüveni geçirmiş olduğu farklı kuramsal aşamalar çerçevesinde değerlendirilecektir. Önce emperyalizm teorilerine, daha sonra 1970’lerin yapısalcı

¹⁴ George Lawson, “Historical Sociology in International Relations: Open Society, Research Programme and Vocation”, *International Politics*, Cilt 44, Sayı 4, 2007, s. 343-368,

¹⁵ D. Chernilo, “Methodological nationalism and the domestic analogy: classical resources for their critique.” *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 23, Sayı 1, 2010, s. 87-106; Justin Rosenberg, ‘philosophical premises’ of uneven and combined development”, *Review of International Studies*, CJO 2012, doi:10.1017/S0260210512000381, s.1-29 ; Yalvaç, “Devlet” s.31.

¹⁶ Robert.B.J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

¹⁷ Adam D.Morton, “Sosyolojik Marksizmin Sınırları”, *Praksis*, Sayı 27, 2011, s. 9-40

¹⁸ H. Bull, “Society and Anarchy in International Relations”, H. Butterfield ve M. Wight (der.), *Diplomatic Investigations* içinde, Londra, George Allen & Unwin Ltd., 1966, s.35.

¹⁹ J. Hobson, G. Lawson, J. Rosenberg, “Historical Sociology”, Denemark, Robert A. (Ed.), *The International Studies Encyclopedia*, CiltVI, Wiley-Blackwell, Oxford, 2010, s. 3359.

²⁰ Justin Rosenberg “The ‘philosophical premises’ of uneven and combined development” Cilt 39, Sayı 3, 2013, s. 569-597.

tartışmaları ve neo-Gramscici yaklaşımlar üzerinde durulacaktır. Son bölümde Justin Rosenberg'in Troçki'nin Eşitsiz ve Birleşik Gelişme (EBG) kavramı ile yeni bir uluslararası teori geliştirme girişimi değerlendirilecek, bunu takiben Benno Teschke ve diğer siyasal Marksistlerin Robert Brenner ve Ellen Wood'un mülkiyet ilişkileri kavramını kullanarak bunu jeopolitik rekabet ve kapitalizmin anlaşılması açısından nasıl geliştirdiği tartışılacaktır. Sonuç bölümünde ise Marksizm- Uİ'nin geleceğiyle ilgili bazı gözlemlere yer verilecektir.

Klasik Marksizmde Uluslararası İlişkiler

Daha öncede belirtildiği gibi Marks ve Engels toplumsal süreçlerin uluslararası boyutuyla kuramsal olarak ilgilenmemiştir. Bu nedenle klasik Marksist yazılarda siyasal topluluklar arasındaki mekansal ve zamansal gelişme farklılıklarıyla ilgili bir kuramsallaşma bulunmamaktadır. Bunun klasik Marksist yazınlarda ifade edilen dünya tarihi ve özellikle kapitalizm açıklamalarında önemli bir boşluk olduğu günümüzde bir çok düşünür tarafından kabul edilmektedir. *Ekonomi Politikin Eleştirisi'ne Katkı'ya Önsöz*'ün ilk cümlelerinde Marx “Burjuva iktisat dizgesini şu sıraya göre ele alıyorum: sermaye, toprak mülkiyeti, ücretli emek, devlet, dış ticaret, dünya piyasası”²¹ diye başlamakta ve daha sonra saydığı bu unsurları tek tek incelemektedir. Ancak *Kapital*'in üçüncü cildi Marx'ın en gelişmiş bütünlük olan dünya piyasasına ilişkin görüşlerini açıklayamadan sona ermektedir. 1970'li yılların başından başlayarak kapitalizmin uluslararasılaşma süreci kendisini tam hissettirinceye kadar, Marks'ın bitmemiş çalışmasını tamamlamaya yönelik kayda değer bir çabaya rastlanmamış, dünya piyasasının tarihsel materyalist bir yaklaşımla kuramsallaştırılması da gündeme gelmemiştir. Yani Marksizm “uluslararası”nı ulusal olanın dışa yansıması (emperyalizm, kapitalist devletler arasındaki rekabet, sömürgecilik vb.) gibi kavramlarla incelemiş, ama Marx'ın nihai olarak *Kapital*'de yapmak istediği dünya piyasasının kapitalist sistemin diğer unsurlarıyla arasındaki belirlenim ilişkisi kuramsallaştıramadan kalmıştır. Bu ihmal genel olarak toplum bilimlerinde, somut olarak Uİ'de giderilmesi uzun zaman alan yöntemsel ve kuramsal sorunlar yaratmıştır.

Klasik Marksist yazılarda uluslararası ilişkiler devletler sisteminden ziyade proleterya dayanışması ve toplumsal devrimler açısından incelenmektedir. Bunun en açık ifadesi Komünist Manifesto'da yer almaktadır. *Manifesto*'da Marks ve Engels kapitalizmin bütün dünyaya yayılarak bir dünya kapitalist toplumu yaratılacağını ifade etmektedir. Manifesto burjuvazinin “sürekli genişleyen sürüm ihtiyacını karşılamak için..., yeryuvarlağının bütününe el atmakta” olduğunu, “her yerde yerleşmesi, her yerde yapılaşması, her yerde bağlantılar kurması gerek(tiğini)” belirtmektedir. Burjuvazi “ulusların her yönde hareketliliği ve her yönde bağımlılığı”nı yarattığını, burjuvazinin dünya pazarını sömürerek “tüm ülkelerin üretim ve tüketimini kozmopolitleştir(diğini)”, kapitalist genişlemenin “ulusal zemini sanayinin ayağının altından çek(tiğini)”, ifade etmektedir. Kapitalizm evrenselleşmesiyle “halkların ulus olarak ayrışmaları ve karşıtlıkları”nın “ticaret özgürlüğünün, dünya pazarının, sanayi üretimindeki tek biçimliliğin ve ona uyan yaşam koşullarının gelişmesiyle...giderek yok olmakta” olduğunu belirtmekte ve şöyle devam etmektedir:

Ürettiği mallara koyduğu ucuz fiyatlar, tüm Çin Seddini temelden yıkacak, barbarların en inatçı yabancı düşmanlıklarını teslimetmeye zorlayacak ağır toplardır. Burjuvazi, tüm ulusları, eğer yerle bir olmak istemiyorlarsa burjuva üretim tarzına uymaya zorluyor; uygarlık diye kendi uygarlığını ithal etmeye, yani burjuva olmaya zorluyor onları. Tek kelimeyle, kendi istediği gibi bir dünya yaratıyor kendine.²²

²¹ Karl Marx, “ ‘Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı’ya Önsöz”, Karl Marx ve Friedrich Engels, *Felsefe İncelemeleri*, İstanbul, Yordam Kitap, 2006, s.69.

²² Karl Marks ve Friedrich Engels, *The Communist Manifesto*, Londra, Verso 1998 (orijinali 1848), s.39

Bu sürecin arkasındaki temel dinamik, kapitalizmin gittikçe evrenselleşmesi idi. Kapitalizmin çelişkili genişlemesinin temelinde işçi ve kapitalistler arasındaki çelişkiler yatıyordu. Bunun da kapitalist olmayan toplumlarda dönüşümler yaratıp, kapitalist bir dünya pazarı oluşmasıyla sonuçlanacağını söylüyorlardı. Nihai olarak sınıf mücadeleleri küresel bir ölçekte yoğunlaşacak buda eşgüdümlü bir proleter dünya devrimi yaratacaktı. Ulusal farklılıklar sosyopolitik olarak ortadan kalkarken, sınıf ilişkileri evrenselleşmiş olacaktı. Komünist Manifesto’da daha sonra da bir çok tartışmanın başlangıcını oluşturacak en önemli ifadelerden birisi Marx ve Engels’in “kapitalizmin kendi istediği gibi bir dünya” yaratacağını varsaymasıdır. Bununda birlikte Marks ve Engels kapitalizmin söz konusu gelişmesinin mevcut bölgesel sınıf ilişkileri ve devlet biçimlerini kapitalist yönde nasıl dönüştüreceğini tam olarak incelememişlerdir. Teschke’nin belirttiği gibi klasik marksist yazınlar toplum içi sınıf mücadelesi ve jeopolitiğin dinamiklerini gözardı etmiş, otomatik bir ulusüstüleşme süreci varsaymıştır.²³ Teschke’nin eklediği gibi ulusaldan evrensele doğrudan yapılan bu geçiş, uluslararasıının önemini gözardı etmiştir. Sömürgecilik kapitalist olmayan toplumlarda kapitalizmi yeşerttiği ve sosyalizme giden yolu hızlandırdığı için tarihsel olarak önemliydi; bu nedenle Marks ve Engels sömürgeciliği eleştirmelerine rağmen, uluslararası sosyalizmin gelişmesine olan potansiyel katkısı nedeniyle, sömürgeciliği destekledikleri de olmuştur.

Marksizm Uİ açısından bir diğer önemli olgu olan ulusçuluğa da benzer bir mercek açısından bakmıştır. Ulusçuluk Marksizmin “yumuşak karnını” oluşturmuş ve Marksizmde ulusçuluğa gereken önem verilememiştir. Tom Nairn’in ifade ettiği gibi “ulusçuluk kuramı Marksizmin büyük başarısızlığını temsil eder.”²⁴ Bu başarısızlığın temelinde ise ulusçuluğun Marksizmin öngördüğü gibi toplumlar arasında azalmamış olması ve kapitalist gelişmenin toplumlar arası ulusal farklılıkları ortadan kaldıramamış olmasıdır. Marksizmin ulusçuluk ile ilgili söz konusu başarısızlığı tabii büyük ölçüde sınıf farklılıklarına yapmış olduğu vurgudan kaynaklanmıştır. İşçi sınıfının vatanseverliği, burjuva milliyetçiliği ve ayrımcı ve sömürgeci karşıtı milliyetçilikle ilgilenmiş olmakla birlikte, Marks için bu milliyetçiliklerin önemi toplumsal devrimlere ve sosyalist ve komünist topluma olan dönüşüme katkıda bulunup bulunmamaları idi. Bu nedenle, tarihsel uluslar ile Çek veya Slovenya’lılar gibi tarihi olmayan uluslar arasında bir ayırım yapmış, ikinci gruptaki ulusların kendi başlarına komünizm hedefine katkıda bulunamayacaklarına işaret etmişti. Benzer bir ihmal Marksizmin savaşa olan yaklaşımında da söz konusudur. Nitekim Marksizmde ulusçuluk gibi, savaş ve barış konuları da komünist bir toplumun elde edilmesine olan katkısı açısından değerlendirilmiştir.²⁵ Evrensel barış, ancak devletlerin sönmülenmesiyle ve bir dünya sosyalist toplumunun ortaya çıkmasıyla gerçekleşecek idi.

Marksizm ve Tarihsel Materyalizm

Bu yazıda genel olarak Marksizm ifadesini kullanılmaktadır ancak bu tam doğru bir kullanım değildir. Zira tek bir Marksizm bulunmamaktadır ve söz konusu bu farklı Marksizmlerin ne anlama geldiği ve Uİ açısından anlamları da bu kitabın farklı bölümlerinde incelenmektedir. Aynı nedenle Marksizmin tek bir tanımı da bulunmamaktadır. Göran Therborn en genel anlamıyla Marksizmin üçlü bir özelliği olduğunu belirtir. Therborn’a göre bunlardan birincisi, Marksizmin tarihsel bir sosyal bilim olup kapitalizmin işleyişine ve süreçlerine odaklanmış olmasıdır. İkincisi Marksizmin bir diyalektik ya da çelişkiler felsefesi olup, epistemolojik ya

²³ Tecshke, “Marxism”, s.165.

²⁴ Tom Nairn, “The Modern Janus”, *New Left Review*, Sayıvember-December 1975,

²⁵ Bu konuda bkz. Walter B. Gallie, “Marx ve Engels: Devrim ve Savaş Üzerine” ve Alan Gilbert “Enternasyonalizm ve Savaş Konusunda Karl Marx” Faruk Yalvaç (der.), *Uluslararası İlişkiler ve Siyasal Düşünce*, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2015.

da normatif iddialarının bulunmasıdır.²⁶ Üçüncüsü ise Marksizmin mevcut düzenin değiştirilmesine ilişkin yol haritası çizen bir siyasal anlayışının mevcudiyetidir. Özet olarak Marksizm toplumsal yapıların tarihsel olarak incelenmesini, bunların toplumsal olarak nasıl inşa edildiğini ve nasıl değiştirilebileceğini öngören ve özgürleştirici alternatifler sunan *eleştirel* bir teoridir. Laffey ve Dean’a göre ise Marksizm herşeyden önce “kapitalizmin eleştirel bilimidir.”²⁷ Bu anlamıyla da Marksizm kapitalist toplumun özelliklerini anlamaya çalışır ve insan özgürlüğünün gerçekleşmesini engelleyen toplumsal yapıları ortaya çıkararak bunların değiştirilmesinin önemini vurgular. Mark Rupert’in belirttiği gibi bu özellikleriyle tarihsel materyalist ve Marksist bir dünya politikası anlayışı “başlangıç noktasını bildiğimiz şekilde uluslararası politikanın kapitalist toplumsal ilişkilerle tarihsel ve içsel olarak ilişkili” olduğunu noktasından ele alır.²⁸

Ancak Marksizmin önemi sadece kapitalist toplumların incelenmesi değildir. Marksizmin temelinde materyalist bir dünya ve toplum felsefesi yatar. Materyalizm şeylerin doğasına ilişkin bir kuram olarak Yunan felsefesinin başlarında ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle materyalizm denilince söz konusu olan sadece Marksizm değildir. En genel anlamıyla materyalizm var olan şeylerin kökeninde “madde”nin olduğunu ileri sürer. Marx’ın amacının “düşünce dışındaki maddi ve toplumsal dünyanın gerçekliği ve nedensel önceliğini ortaya koymak olduğu söylenebilir.”²⁹ Bu insandan bağımsız ve ondan önce gelen fiziksel bir gerçekliğin var olduğu anlamına gelir. Roy Bhaskar’a göre *karmaşık* bir dünya görüşü olarak materyalizm aşağıdaki unsurlardan oluşur: (1) *Ontolojik materyalizm*. Bu toplumsalın tek taraflı olarak biyolojik (ve daha genel olarak fiziksel) varlığa bağımlı olması ve bu ikincisinden ortaya çıkmasıdır. (2) *Epistemolojik materyalizm*. Bu bilimsel düşüncenin en azından bazı nesnelerinin bağımsız olarak var olduğu ve bunlara yasa benzeri bir nedensellik atfedilebileceğidir. (3) *Pratik materyalizm*. Bu da toplumsal formların yeniden üretim ve dönüşümünde insanın dönüştürücü failliğinin yapıcı etkisidir.³⁰ Marx’ın materyalist tarih anlayışı esas olarak *pratik materyalizme* odaklanmış olmakla birlikte, ontolojik ve epistemolojik materyalizm Marksizmin bilimsel olma iddiasının temelini oluşturmuştur.

Marx’ın tarihsel materyalizminin ontolojik temelini insanın doğa ile olan ilişkileri ve insanın toplumsallığı oluşturur. Bu ontolojinin materyalist olması insan varlıklarının maddi (biyolojik) varlıklar olması ve maddi ihtiyaçlarını sadece doğa ile olan toplumsal etkileşim sürecinde, bir başka deyişle toplumsal bir süreç olarak üretim aracılığıyla karşılayabilmelerini ifade eder.³¹ Bu nedenle toplumsal faillerin eylemleri belli sosyal ve tarihsel ilişkiler içinde ya da farklı üretim biçimleri çerçevesinde yer alır. Bu nedenle insan eyleminde “zorunluluk ve olumsuzluk” kaçınılmaz olarak bir aradadır. Bu Marx’ın ünlü cümlesi ile şu şekilde özetlenir: “İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yapar, fakat bunu istedikleri şekilde, kendileri tarafından seçilmiş koşullar altında yapmazlar; var olan koşullar altında yaparlar.”³² İnsan davranışı toplumsal bir yaşamı öngörüyorsa (Robinson Crusoe bir burjuva aldatmacısıdır), öyle ise

²⁶ Göran Therborn, “After Dialectics: Radical Social Theory in a Post-communist World”, *New Left Review*, 43, 2007.

²⁷ Mark Laffey ve Kathryn Dean, “A flexible Marxism for flexible times: globalization and historical materialism”, Mark Rupert ve Hazel Smith (der.), *Historical Materialism and Globalization*, Londra ve New York, Routledge, 2002, s. 92.

²⁸ Mark Rupert, “Marxism and Critical Theory”, Tim Dunne (et.al.) (der.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, 2. Basım, Oxford, New York, Oxford University Press, 2010, s. 157.

²⁹ Ibid., s. 37.

³⁰ Roy Bhaskar, “Materialism”, Tom Bottomore (der.), *A Dictionary of Marxist Thought*, Oxford, Blackwell, 1983, s. 324.

³¹ Apeldoorn, “Theorizing the Transnational”, s. 153; Robert Cox, *The Political Economy of a Plural World: Critical Reflections on Power, Morals and Civilization*, Londra ve New York, Routledge, 2002.

³² Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, I. Bölüm, Marx/Engels Internet Archive (marxists.org) 1995, 1999.

insanın davranışlarını ortaya çıkaran toplumsal mekanizmaların, süreçlerin ve ilişkilerin bilinmesi gerekir. Bu Marx'ın realist bilim anlayışını da ortaya koyar.

Marksist eleştirel toplum kuramının bilimsel niteliği önemli bir tartışma konusudur. Özellikle Marksizmin kapitalist üretim biçiminin nesnel bir bilimi olarak mı yoksa burjuva toplumunun “etik-felsefi bir eleştirisi” olarak mı değerlendirilmesi gerektiği üzerinde tartışmalar vardır.³³ Aynı tartışmanın bir başka boyutu Marksizmin bir “humanizm” mi (insan failliğinin eleştirel kuramı) ya da yapısalcı bir teorimi (toplumsal sistemlerin bilimi)” olduğudur.³⁴ Bu tartışma aynı zamanda yapısalcı Marksistlerle “Hegelci Marksistler” arasında ya da “praksis Marksistleri” arasındaki bir tartışma olarak da görülür. Humanist Marksistlere göre Marksizm kapitalizmin işçi sınıflarının kollektif failliği açısından oluşan eleştirel bir kuramıdır. Örneğin Lukács için Marksizm yapıların veya sistemlerin bilimi değil bir praksis felsefesidir.³⁵ Bunun gibi bu kitabın bir başka bölümünde incelenen Frankfurt Okulu teoristlerinin çoğunun Marksizmi nesnel bir bilimden ziyade felsefi bir eleştiri olarak gördükleri ileri sürülebilir.³⁶ Onlara Marksizme modern toplumun yorumsal anlayışına dayanan eleştirel bir teori idi. Marksizmin bir bilim olarak görülmesi Marksizmi bir tür pozitivistliğe çevirecek bu da insan failliğini yok sayan determinist bir tarih anlayışına yol açacaktı. Pozitivizm insan varlıklarına ilişkin pasif ve kaderci bir tutumu olan bir hakimiyet biçimiydi. Yapısalcı Marksistlere göre ise Marksizm üretim biçimlerinin ve sosyo-ekonomik formasyonların bilimidir. Marksizm kapitalizmin iç yapılarını ve mekanizmalarını ortaya koyar. Örneğin Althusser’e göre Marksizm nesnel bir bilimdir.³⁷ Althusser, sonradan çok eleştirilen görüşünde, genç Marks’ın görüşleriyle olgun Marks’ın görüşleri arasında “epistemolojik bir kopuş” olduğunu ve her iki dönemin “problematik”lerinin birbirinden farklı olduğunu ileri sürmüştür. Althusser’e göre olgun Marks ile birlikte Marks’ın kuramsal problematikliği bilim-öncesi, humanist Hegelci bir problematikten nesnel yapısal bir bilim anlayışına dönüşmüştür. Bu makalede her iki görüşte reddedilmektedir. Burada ileri sürülen görüşe göre Marksizm ne humanist bir felsefe, ne de yapısal bir bilim olduğu ancak arı aşan *eleştirel gerçekçi bir bilim* anlayışına sahip olduğudur.³⁸ Eleştirel bir gerçekçi bilim anlayışı çerçevesinde Marksizmin klasik toplum kuramının “özel/ nesnel” “yapı/fail”, “mikro/makro” gibi ikiliklerini aşan ve bunları bir bütünlük anlayışı içinde değerlendiren bir bilim anlayışı vardır. Craven’in ifade ettiği gibi, Marksizmin her iki dönemin sorunsalını bir araya getirip “sınıflara bölünmüş toplumsal formasyonların ve/veya kapitalist üretim biçiminin eleştirel ve etik bilimi”³⁹ olduğu ileri sürülebilir. Bir başka deyişle Marx’ın çalışmaları “kuramsal bir birlik” oluşturmakta, erken çalışmalarında başat kavram olan yabancılaşmış işgücü sorunsalını kapitalist üretim biçiminin yapısal ilişkilerine yönelik eleştirel sosyolojik bir analizle birleştirmektedir.⁴⁰ Ancak Marx’ın bilim anlayışını pozitivist kriterlerle değerlendirmemek gerekir. Marksizm kestirimler yapan bir bilim değil, açıklayıcı bir bilim anlayışını temsil eder. Kapitalizmin jeneratif mekanizmalarını, iç gelişme mantığını

³³ Bu tartışma için bkz. Sean Craven, “The ‘Two Marksims’ Revisited: Humanism, Structuralism and Realism in Marxist Social Theory”, *Journal of Critical Realism*, Cilt 14, Sayı 1, Şubat 2015, s. 7-53.

³⁴ Ibid., s. 7.

³⁵ Gyorgy Lukács, *History and Class Consciousness*, Londra, Verso, 1971.

³⁶ Bkz. Theodor Adorno ve Max Horkheimer, *Dialectic of Enlightenment*, New York, Continuum, 1947/ 1994; Max Horkheimer, *Critical Theory: Selected Essays*, New York, Collier-Macmillan, 1972.

³⁷ Louis Althusser, *For Marx*, Londra, Allen Lane/ Penguin, 1969; Louis Althusser ve Etienne Balibar, *Reading Capital*, Londra, New Left Books, 1970.

³⁸ Ben bu görüşü Faruk Yalvaç, “Critical Realism, International Relations Theory and Marxism”, Jonathan Joseph ve Colin Wight (der.), *Scientific Realism and International Relations*, New York, Palgrave Macmillan, 2010, s. 167-185’de ileri sürdüm. Benzer bir görüş için Ibid., s. 7-53’e bkz.

³⁹ Craven, “The ‘Two Marxisms’ Revisited”, s.10.

⁴⁰ Ibid., s. 28.

ve çelişkilerini ortaya koyar. Ama Popper'in öne sürdüğü gibi bunların zorunlu olarak belli bir gelişmeler ile sonuçlanacağını iddia etmez.

Marx için bu toplumsal mekanizma, süreç ve ilişkilerin anlaşılabilmesi için en önemli kavram *üretim biçimi* kavramıdır. Her üretim biçimi maddi üretim güçleri ile bunların ortaya çıkarttığı üretim ilişkilerinin çelişkili birlikteliğinden oluşur. Nitekim tarihte bir toplumsal formasyondan bir başkasına geçiş bu çelişkili birliğin çözülmesiyle mümkün olur. Üretim biçimi kavramını determinist ve ekonomist bir anlayışla değerlendirmemek gerekir.

“Yaşamlarının toplumsal üretimi sırasında insanlar, belirli, zorunlu, istençlerinden bağımsız ilişkiler, maddi üretim güçlerinin belirli bir gelişme derecesinin karşılığı olan üretim ilişkileri kurarlar. Bu üretim ilişkilerinin bütünü, toplumların iktisadi yapısını, üzerinde hukuki ve siyasal bir üstyapının yükseldiği ve kendisine belirli toplum bilinci biçimleri denk düşen somut temeli oluşturur. Maddi yaşamın üretim biçimi, genel olarak toplumsal, siyasal ve düşünsel yaşam sürecini koşullandırır.”⁴¹

Ve devam eder:

“İnsanların varlıklarını belirleyen bilinçleri değildir; aksine onların toplumsal varlıklarını bilinçleri belirler”.⁴²

Üretim ilişkilerinin toplumsal yaşamın nasıl “somut temeli”ni oluşturduğu veya “siyasal ve düşünsel yaşam sürecini koşullandır(dığı)” ifadeleri bir çok yanlış anlama ve yorumun temelini oluşturmuştur. Bu ilişki şu şekilde ifade edilebilir. Fikirsal üst yapı sadece maddi bir temeli yansıtmaktan ziyade, bu maddi yapıya zaten baştan beri içkindir.

Engels Joseph Bloch’a yazmış olduğu 21 Eylül 1890 tarihli yazısında, maddi yaşamın üretim biçiminin toplumsal hayatı belirlediğine ilişkin görüşlerinin yanlış anlaşıldığını, sanki her şeyi ekonomi belirliyormuş gibi bir şey söylemiş olduklarının düşünüldüğünü ancak bunun doğru olmadığını belirtir.

“...Maddeci tarih görüşüne göre, tarihin belirleyici etmeni, son belirlemede, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx ne de ben, bunun ötesinde bir şey söylemedik. Bundan sonra biri kalkar da, bu önermeye, iktisadi etmen tek belirleyici etmendir dedirtecek kadar işkence ederse, onu, boş, soyut, saçma bir tümce durumuna düşürür. İktisadi durum temeldir ama üstyapının çeşitli öğeleri - sınıf savaşımının siyasal biçimleri ve sonuçları...tarihsel savaşımın akışı üzerine etki ederler ve birçok durumda bu savaşımın *biçimini* öncelikle belirlerler”.⁴³

Marx'ın önerdiği sistemdeki bütünlük anlayışı, bir sistemin içinde başat bir unsurun olabileceği fikrini dışlamaz. Ancak, pozitivizme yirminci yüzyılın başından beri yöneltilen eleştiriler sonunda Marksizmin de pozitivist yorumlarına karşı eleştiriler gelişmiştir. Günümüz tarihsel materyalist yaklaşımları “altyapı/ üstyapı modelinden ve “tekno-tedeterminist açıklamalar, teleolojik tarih kavramları ve işlevselci ekonomizm”den kaçınmaya çalışmaktadır.”⁴⁴

⁴¹ Karl Marks, *Capital*, Londra, Penguin, 1976, s. 176.

⁴² Friedrich Engels, “Karl Marx'ın ‘Ekonomi Politikiğin Eleştirisine Katkı’sı”, s. 75.

⁴³ “Engels’ten Joseph Bloch’a, Londra, 21 Eylül, 1890”, Karl Marx ve Friedrich Engels, *Felsefe İncelemeleri*, İstanbul, Yordam, 2006, s. 127.

⁴⁴ Frédéric Guillaume Dufour, “Historical Materialism and International Relations”, Jacques Bidet ve Stasis Kouvekalis (der.), *Critical Companion to Contemporary Marxism*, Brill Publishers, Leiden, Boston, 2008, s. 453-470., s.454.

Tarihsel materyalizmdeki maddi güçler kavramı, maddenin insan bilincini doğrudan doğruya belirlediği gibi bir anlamda da anlaşılmamalıdır. Ne de bu öneri en önemli toplumsal yapıların maddi olduğu veya fikirsel yapıların önemsiz olduğu anlamına gelir. Marx'ın realist bilim ve tarihsel materyalist ontoloji anlayışı toplumsal yapılardan bahsederken “fikirsel” ve “maddi” arasındaki Kartezyen dikotomiye aşar. Zaten, bir anlamda toplumsal yapılar maddi olmaktan ziyade fikirseldir. Örneğin eleştirel gerçekçi bir perspektiften bakıldığında toplumsal yapıların “gerçek” ama gözlemlenebilir olmadığı daha doğrudur. İnsan pratiğinin bir parçası olarak insan düşüncesinden bağımsız olmamalarına rağmen, ne tamamen maddeden ne de fikirlerden oluşur.⁴⁵

Marx toplumun tarihsel gelişmesine ilişkin temel unsurları belirledikten sonra bir üretim biçimi olarak kapitalizmin diğer özelliklerini inceler. Marksizmin bizzat tanımıyla ilgili olduğu kadar, kapitalizmin ne olduğuna ilişkin de bir çok tartışma vardır. Diğer yandan kapitalizmin kendisi tarihsel bir toplumsal oluşum ve üretim biçimi olduğu için başat özellikleri farklı dönemlerde farklı biçimler alır. En genel tanımıyla kapitalizm “doğrudan üreticilerin yeniden üretim araçlarından ayrıldığı, işçinin ‘özgürleştiği’...ekonomik üretim ve değişim süreçlerinin doğrudan siyasal güçten ayrıldığı bir toplum şekli” anlamına gelir.⁴⁶ Kapitalist üretim süreci bir baskı ve sömürü ilişkisidir. Bu üretim biçiminin temelinde artı-değer ve değer üretimi yer almaktadır. Artı-değer üretimi, üretim araçları ve emek gücü tarafından belirlenir. Artı değer emek gücünün değişim değeriyle üretken kapasitesi (toplam işgücünü temsil eder) arasındaki fark ifade eder. Kapitalizmde sınıf mücadelesi üretim araçlarına sahip olanlarla kendi emeğini yaşamını sürdürürebilmek için satmak zorunda olan işçiler arasında eşitsiz yapısal şartlar altında yapılır. Tarihsel materyalist anlayış açısından bu farklı sınıflar arasındaki çelişki, tarihsel değişimi açıklamak için merkezi önemdedir. Marx'ın ünlü cümlesinde belirttiği gibi “Tüm toplumların bugüne kadarki tarihi sınıf savaşımalarının tarihidir”,⁴⁷

Üretim araçlarından mahrum kalmış ve işgüçleri metalaşmış üreticiler doğrudan bir siyasal müdahale olmadan birbirleriyle özel ekonomik sözleşmeler yaparlar. Kapitalistlerde piyasada karlarının maksimize etmek için rekabet etmek zorundadırlar. Siyasal güç sivil toplumdan soyutlanmış bir egemende, devlette birikir ve devlet ekonominin yeniden üretim şartlarının *genel koşullarını sağlar*. Devletin toplumsal ilişkilerden soyutlanmış bir görünümü varsa da devlet *toplumsal bir ilişki biçimi* olarak sözkonusu toplumun yapısını yansıtır. Toplumdan soyutlanmış devletler arasındaki ilişkiler ise bizim Üİ dediğimiz disiplini ve dış politika analizi adı verilen alt konusunun başlangıç noktasını oluşturur. Ancak böyle bir anlayışın açıklamak istediği olguya kısmen ışık tutabileceği ortadadır. Zira anaakım Üİ soyutlanmış bir gerçeklik alanını kendisine başlangıç noktası yaparak devleti toplumdan (maddi üretim güçleri ve ilişkilerden) soyutlamakta ve şeyleşmiş bir yapıya sokmaktadır. Tarihsel materyalist bir yaklaşım ise birikmiş maddi kapabilitelerin ifadesi olarak düşünülen bu “aktör olarak devlet” anlayışının yerine, devlet gücünün *toplumsal* kökenlerini araştırır.⁴⁸ Devlet değil, devlet-*toplum* kompleksi uluslararası ilişkilerin temel birimi olarak anlaşılır.⁴⁹

⁴⁵ Yalvaç, “Eleştirel Gerçekçilik”; Apeldoorn, “Theorising the Transnational”, s.153. Üİ’de Marksizm genel olarak pozitivist ve doğalcı bir bilim anlayışı olduğu yönünde eleştirilir. Ancak bu tek taraflı ve önyargılı bir eleştiridir. Örn. bkz. John Ruggie, *Constructing the World Polity*, Londra, Routledge, 1998, s. 30.

⁴⁶ Benno Teschke ve Christian Heine, “The dialectic of globalisation: a critique of social constructivism”, Mark Rupert ve Hazel Smith (der), *Historical Materialism and Globalization*, Routledge, Londra, New York 2002, s. 177.

⁴⁷ Karl Marks ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Celal Üster ve Nur Deriş, İstanbul, Can Sanat Yayınları, 2016 (ilk basım 2008), s.49.

⁴⁸ Bastiaan van Apeldoorn, “Theorizing the transnational: a historical materialist approach”, *Journal of International Relations and Development*, Cilt 7, Sayı 2, 2004, s. 150.

⁴⁹ Robert Cox, “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, Robert O. Keohane (der.) *Neorealism and Its Critics*, New York, Columbia University Press, 2002, s. 204-53, s. 205.

Kapitalist toplumlardaki şeyleşme sürecine Marx genel olarak *meta fetişizmi* adı vermiştir. Bu metalara sahip olmadıkları özellikleri atfetmek, insanların kendi yarattıkları ürünlere kendi dışlarında şeylermiş gibi (örneğin meta, devlet, hukuk) davranmalarını ifade eder. Örneğin işçinin ürettiği bir malın değerine toplumsal olarak zorunlu işgücünün bir sonucu olarak değil, bizzat metanın bir özelliği olarak bakılır.⁵⁰ Meta insanlar arasındaki toplumsal ilişkinin bir biçimi iken, “şeyler arasındaki ilişkinin” bir biçimi gibi algılanır.⁵¹ Bir başka deyişle, insanlar birbirleriyle doğrudan ilişki kurmak yerine, toplumsal ilişkileri “şeyler arasındaki toplumsal ilişkiler” gibi görünür.⁵² Tabi bu sadece görünürdeki biçimdir. Görünen her değişim eyleminin kökeninde gözle görülmeyen gerçek toplumsal ilişkiler vardır.⁵³ Demek ki insanlar nesneleri metaya içkin toplumsal olarak zorunlu işgücünün bir sonucu addetmek yerine, “kendi içlerinde” bir değerleri varmış gibi davranırlar. Kapitalist toplumda işgücünün kendisi bir meta olmuş, piyasada alınıp satılır bir meta haline gelmiştir. Marx klasik ekonomi politığın, meta değişiminin kaynağının insan emeğinde olduğunu tespit etmiş olmasına rağmen, görüntülerin ötesine geçip insan emeğinin niye somut olarak soyut emek biçiminde görüldüğünü anlatamadığını belirtir.⁵⁴ Bunun gibi kapitalist toplumun diğer özellikleri de meta fetişizminin toplumun her kurumunun algılanmasına etki ettiğini gösterir. Değer biçimini (value form) sosyo-tarihsel bir temele oturtmak istiyorsak Marx bunun görüntülerin arkasına geçmekle mümkün olacağını belirtir. Allison ve Aneivas’ın ifade ettiği gibi, realist kategorileri şeyleşmiş biçimlerinden kurtarmak temel bir tarihsel materyalist zorunluluktur.⁵⁵

Marksizmin Yöntemi ve Diyalektik

Tarihsel materyalizmin en önemli kavramı şüphesiz ki diyalektiktir.⁵⁶ Diyalektik kavramı Uİ’de analitik bir kavram olarak farklı dönemlerde gündeme gelmiş, uluslararası değişim konusunun EBG ve Politik Marksizm arasında canlı bir şekilde tartışılmaya başlaması ile birlikte diyalektik ile ilgili tartışmalar da son dönemlerde yeniden canlanmıştır. Diyalektikğin anlam yelpazesi ve Marksizm ile ilişkisi burada özetlenemeyecek kadar karmaşık bir konudur. Soğuk savaş döneminin ve lineer evrim anlayışlarının gündemde olduğu dönemde diyalektik

⁵⁰ K. Marx, *Capital*, Londra, Penguin, 1976, s.274.

⁵¹ Ibid., s.165.

⁵² K. Marx, *Capital*, s. 166.

⁵³ Ibid., s.167.

⁵⁴ Ibid., s.174.

⁵⁵ J. Allinson ve A. Aneivas, “The Uses and Misuses of Uneven and Combined Development”, *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 22, Sayı 1, 2010, s.48.

⁵⁶ Genel bir tartışma için bkz. Ollman B, *Dance of the Dialectic: Steps in Marx’s Method*, Chicago, University of Illinois Press, 2003; C.J. Arthur, *The New Dialectic and Marx’s Capital*, Leiden, Brill, 2004; Karel Kosik, *Somutun Diyalektiği: İnsan ve Dünya Sorunları Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, Yordam Kitap, 2015. Uİ’de kavramla ilgili tartışmalar için bkz. Hayward R. Alker and Thomas J. Biersteker, “The dialectics of world order: notes for a future archeologist of international savoir fair”, *International Studies Quarterly*, Cilt 28, Sayı 12, 1984, s. 121-142; ShanNon Brincat, “Negativity and open-endedness in the dialectic of world politics”, *Alternatives*, Cilt 34, Sayı 4, 2009, s.455-493; “Towards a social-relational dialectic for world politics”, *European Journal of International Relations*, Cilt 17, Sayı 4, s. 679-703; Cudworth ve Hobden, “Analysing Change”, s. 1-16; Christian Heine ve Benno Teschke, “Sleeping Beauty and the dialectical awakening” *Millennium: Journal of International Studies*, s. 399-423; “On dialectics and international relations: A Reply to critics”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 26, Sayı 2, 1997, s. 455-470; “The Dialectic of Globalisation: A Critique of social constructivism”, M. Rupert ve H. Smith (der.), Londra, Routledge, 2002, s. 165-187; Bertell Ollman, “Dialectics and World Politics” *Globalizations*, DOI: 10.1080/14747731.2014.972616, 2014, s. 1-7; Erika Cudworth ve Stephen Hobden, “Analysing Change: Complex Rather Than Dialectical”, *Globalizations*, DOI: 10.1080/14747731.2014.940217, 2014, s. 1-16; Heiki Patomäki, “From Normative Utopias to political dialectic”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 21, Sayı 1, 1992, s. 53-75; S. Roach, “Critical international theory and meta-dialectics”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 35, Sayı 2, 2007, s. 321-342.

indirgemeci bir kavram olarak düşünüldüğü için (*Diamat anlayışı*), kavramın Uİ'deki potansiyel katkıları da doğru olarak değerlendirilememiştir.

Diyalektik toplumsal ve doğal değişim sürecini anlayanın bir yöntemi olup “toplumsal dünya ile ilgili pozitivist ve mekanik açıklamalara”⁵⁷ karşı alternatif bir anlayışı temsil eder. Olmann’a göre diyalektik yöntem “dünyada gerçekleşen bütün değişim ve etkileşimlerle ilgili bir düşünme şekli ve onları çalışmaya yarayan bir yöntemdir”. Diyalektik “orijinal birliğin içsel olarak ilişkili ve karşılıklı olarak birbirlerini oluşturdukları ve uzamsal ve zamansal parçalanmasını ifade eden bir farklılaşma modunu” ifade eder.⁵⁸ Diyalektik anlayış özne ve nesne ayrımını reddeder. Teori ile pratiğin birlikteliğini savunur. Diyalektik yöntemde bir sosyal olgu (devlet, siyasal özne) toplumsal ilişkilerin *bütünü* içinde değerlendirilir ve bu sosyal ilişkiler belli bir tarihsel bağlam içinde konumlandırılır. Diyalektiğin bir yöntem olarak en önemli unsuru *uluslararası* olgusunu “toplumsal oluşum sürecinden” ya da *bütünü* kısımlarından ayırmayan anlayışıdır.⁵⁹ Bu klasik Marksizmdeki mekanik alt yapı/ üst yapı anlayışından da farklı bir değişim anlayışını ifade etmektedir. Zira burada bir *belirlenim ilişkisi* değil, *interaktif bir etkileşim* söz konusudur. Bu nedenle diyalektik Uİ'deki *sistem* anlayışlarından da farklıdır. Uİ'deki sistem yaklaşımları sistemin kısımları/birimleri (çoğunlukla devletler) arasında bir eşitlik (egemenlik anlamında) varsayıp pozitivist bir anlayışla bu birimler arasındaki etkileşimin yarattığı *düzenlilikleri* belirlemeye çalışır. Ya da devletlerin bir sistem oluşturduğu önermesinden başlayarak bu sistemin devlet davranışlarını nasıl *sınırladığını* gösterir. Ancak Uİ'deki bu sistem yaklaşımları, özellikle davranışçı okul tarafından öne sürülen sistem teorileri (Morton Kaplan, Charles McLelland gibi)⁶⁰ sistemin parçalarını daha büyük (toplumsal) bir totaliteden soyutladığı için sistemin nasıl çalıştığına ilişkin ancak kısmi bir açıklama sağlayabilmektedir. Robert Cox'un deyimiyle bunlar birer “sorun çözücü” teori olmaktan öteye gidemezler. Diyalektik anlayış uluslararası ilişkilerin devlet merkezli ontolojisine, “süreç, değişim ve bunları ortaya çıkaran sosyal mekanizmaları” içeren yeni bir ontolojik anlayış ortaya koyar.⁶¹ Toplumsal olgular arasındaki bağlantıyı ve toplumsal değişimi örneğin Neorealizmde olduğu gibi kendi kendini devam ettiren sistemik güçler açısından değil, belli şartlar, koşullar ve çelişkiler içinde davranan insan faillerine bağlı olarak, sonuçları belirsiz ve açık uçlu bir sürecin parçası olarak inceler.⁶² Diyalektiği evrensel ile tikelin insan eylemi sonucunda çözüldüğü bir moment olarak görebiliriz. Diyalektik yöntemde bir sosyal olgu (devlet, siyasal özne) sosyal ilişkilerin *bütünü* içinde değerlendirilir ve bu sosyal ilişkiler belli bir tarihsel ortama konumlandırılır. Diyalektiğin bir yöntem olarak en önemli unsuru uluslararası ilişkilerin oluşturduğu parçaları “toplumsal oluşum sürecinden” ya da *bütünü* kısımlarından ayırmayan anlayışıdır.⁶³ Bunu eleştirel gerçekçilik ve Marksizmde özellikle önem taşıyan *içsel ve dışsal ilişkiler* konusunu açıklığa kavuşturarak inceleyebiliriz. Ancak önce pozitivistimin nedensellik anlayışına değinmek gerekir.⁶⁴ Pozitivistimin temelinde David Hume'un görüşlerinden kaynaklanan bir nedensellik anlayışı yatar. Bu *dışsal ilişkiler* anlayışına dayanır. Dışsal ilişkiler anlayışına göre, incelenen bir nesne (örneğin devlet) bir veri olarak alınır ve onu oluşturan sosyo-tarihsel ilişkilerden soyutlanmış bir olgu olarak

⁵⁷ Cudworth ve Hobden, “Analysing Change”, s. 14.

⁵⁸ Laffey and Dean, “A flexible Marxism for flexible times”, s. 99.

⁵⁹ Heine and Teschke, “Sleeping Beauty and the Dialectical Awakening”, s. 417.

⁶⁰ Morton A. Kaplan, *System and Process in International Politics*, New York, John Wiley and Sons, 1957; *The Theory of the International System*, Macmillan Company, New York, 1967.

⁶¹ Shanon Brincat, “Towards a social-relational dialectics for world politics”, *European Journal of International Relations*, Cilt 17, Sayı 4, 2011, s. 679-680.

⁶² Ibid., s. 685.

⁶³ Heine and Teschke, “Sleeping Beauty and the Dialectical Awakening”, s. 417.

⁶⁴ M. Kurki, “Critical Realism and causal analysis in IR”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 35, Sayı 2, 2007, s. 361-378; C. Wight, *Agents, Structures and International Relations. Politics as ontology*, Cambridge, UK; Cambridge University Press, 2006.

görlür. Böyle bir devlet anlayışı “diğer nesnelere, kendi içsel gelişme olanaklarına ve kendi tarihine tamamen kördür.”⁶⁵ Ana akım Uİ kuramında kavramsallaştırıldığı gibi devletlerin birbirleriyle “bitmiş nesneler” olarak etkileşime girip belli ilişkiler düzeni oluşturmaları bu tür bir dışsal ilişki anlayışını ifade eder. Ana akım yaklaşımlarda devletler birbirleriyle “bیلardo topu” gibi ilişki kurarlar. Güç dengesi kavramı da *dışsal ilişkiler* anlayışına dayanan bir nedensellik sergiler. *İçsel ilişkiler* anlayışı ise bir olguyu/kurumu/ düşünceyi/ söylemi onları yaratan tarihsel/toplumsal ilişkilerin bir parçası olarak görür. Örneğin Batı-merkezci modernleşme vizyonları Doğu ile Batının ilişkisini “dışsal bir ilişki” olarak görür ve Doğu ve Batı’yı şeyleştirilen kavramsallaştırmalara girer. Doğu ve Batı’nın birbirlerine karşı “diğerleşme”sinin, her ikisinin birbiriyle interaktif ve “içsel olarak” ilişkili bir süreç sonunda oluştuğunu ise gözardı eder.⁶⁶

Materyalist diyalektik Hegel’in idealist diyalektiğinden farklıdır. Marksizmin diyalektik anlayışına en önemli katkısı Engels’in mecazi ifadesiyle, Hegelci idealist diyalektiği başaşağı çevirmiş olmasıdır. Hegelci idealizm diyalektiği bilincin Mutlak Fikir’e ulaşma süreci olarak tanımlayarak *idealist* bir diyalektik anlayış savunmuştur. Hegel’e göre dünya tarihi insanın özgürlüğünün bilincine varması sürecidir.⁶⁷ Bu ise Marx’ın materyalist diyalektiğinden farklıdır ve Engels’in ifade ettiği gibi bu “ideolojik ters duruşu yok etmek gerek(miştir).” Engels şöyle diyor:

“Gerçek nesneleri Mutlak Fikrin bulunduğu şu ya da bu düzeyin yansımaları olarak görmek yerine, beynimizdeki fikirleri nesnelerin yansımaları olarak alıp bunları maddeci bakış açısından yeniden kavradık...Bu suretle, bizzat Fikrin diyalektiği, gerçek dünyanın diyalektik hareketinin sadece bilinçli bir yansıması haline geldi ve bu biçimde, Hegel’in diyalektiği baş yukarı çevrildi ya da daha doğrusu, üzerinde durduğu kafasından alınarak yeniden ayakları üzerine oturtuldu”.⁶⁸

Diyalektiğin temel unsurları değişim, bütünsellik, çelişki ve soyutlama yöntemidir.⁶⁹ Bu dört unsurun ayrı ayrı incelenmesine burada olanak yoktur. Ancak hepsi bir arada ana akım Uİ’deki pozitivist değişim ve yöntem anlayışına tamamen zıttır.⁷⁰ Bu karşılaştırmaya diyalektik ve ana akımda başat olan pozitivist anlayış arasındaki farklılıkların altını çizerek bakabiliriz. Pozitivist yaklaşımların özü dünyayı bazı düzenliliklerin ve devamlılıkların oluşturduğunu ve bilimin görevinin bunları ortaya çıkarıp toplumsal yaşama ilişkin kestirimlerde de bulunmak olduğunu ileri sürmesidir. Fakat gerçek dünyada böyle düzenlilikler olmadığı gibi doğa bilimlerinde de bu tür düzenlilikler ancak kapalı laboratuvar şartlarında ortaya çıkarılır.⁷¹ Diyalektik, pozitivistin bu bilim anlayışını yadsır. Diyalektik anlayışta bir bütünün farklı kısımlarının ait oldukları bütünü nasıl yarattıkları ve aynı

⁶⁵ Brincat, “Towards a social-relational dialectic for world politics”, s. 689.

⁶⁶ John Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilization*.

⁶⁷ Bkz. Yalvaç, “Critical Realism, International Relations Theory and Marxism”, s. 167-185.

⁶⁸ Friedrich Engels, “Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu”, *Karl Marx ve Friderich Engels, Felsefe İncelemeleri*, İstanbul, Yordam, 2006, s.42-43.

⁶⁹ Erika Cudworth ve Stephen Hobden, “Analysing Change: Complex Rather Than Dialectical”, *Globalizations*, DOI: 10.1080/14747731.2014.940217, 2014, s.3.

⁷⁰ Unutulmamalıdır ki bazen gelenekselciler de olduğu gibi post-pozitivistler de bilimden sadece pozitivist anlar. Bu nedenle pozitivist, post-pozitivistlerin de bilimden anladığı yaklaşımdır. Bkz. Faruk Yalvaç, “Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivist Sonrası Aşama”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 24, 2010, s. 3-27; “Uluslararası İlişkiler Kuramındaki Temel Tartışmalar ve Eleştirel Gerçekçilik”, Tayyar Arı (der.), *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1: Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*, Bursa, MKM Yayıncılık, 2012, s.1-35.

⁷¹ Ibid.

zamanda bu bölümleri nasıl şekillendirdikleri gösterilmeye çalışılır.⁷² Öyleyse diyalektik ontoloji “gerçeği sürekli olarak şu veya bu şekilde ve şu veya bu hızda değişen ve birbirleriyle doğrudan veya dolaylı sonsuz sayıda ilişki içinde olan”⁷³ bir süreç olarak görür. Bu nedenle tarihsel materyalizmin epistemolojisini ana akım eleştirmenlerin yaptığı gibi bir yansıma kuramı (bilginin gerçekliğin doğrudan bir yansıması) olduğu iddiasıyla açıklayamayız; zira “gerçeklik sonsuz sayıda evrilmekte olan sonsuz sayıdaki ilişkilerden oluşur.” Materyalizmi sürekli olarak ve karmaşık bir biçimde etkileşim içinde olan ve “olduğumuz ve yaptığımız herşeyin, düşünmemiz dahil, hem ‘neden’ hem ‘etki’ olarak rol oynadığı” bir süreç olmasından kaynaklanır. Bu nedenle Olmann’ın ifade ettiği gibi materyalizm ve idealizm ayrımı bu anlayış karşısında hiç de “diyalektik” olmayan bir anlayışı yansıtır.⁷⁴

Soyutlama ve “Somut Bütünlük”

Bu karmaşık ilişkilerin bilgisinin nasıl edinebileceği ya da epistemolojisi soyutlama yöntemi ile çözülür.⁷⁵ Soyutlama yöntemi çalışmak istediği konunun etrafına deneyimimize, bilgimize, amacımıza, ihtiyacımıza göre sınırlar koyar. Ancak bu Waltz’ın sadelik (*parsimony*) ilkesinden tamamen farklıdır.⁷⁶ Allinson and Anievas’ın⁷⁷ ifade ettiği gibi, realistler için soyutlama (örneğin, anarşi veya insan doğası) kuramın bütün diğer kısımlarının mantıken türetildiği *explanansını* oluşturur. Soyutlamalar, evet, nesnenin zorunlu özelliklerini olumsal olanlardan ayırmalı, nesneyi yapan şeyi göstermeli ve diğer unsurları dışarda bırakmalıdır. Ancak uluslararası sistem gibi bir olgu ancak diğer kısım ve ilişkiler (sadece devletler arası değil, aynı zamanda toplumsal) dikkate alınıp yeniden inşa edildiğinde anlaşılabilir. Bu şekilde elde edilen bütüne “somut bütün” adı verilir.⁷⁸ Bu en yüksek soyutluk düzeyinden en somuta (“somut bütüne”) ilerleme yöntemidir. Marx Kapital’deki yöntemini “soyuttan somuta yükselme” olarak tanımlar.⁷⁹ Marx’ın toplumsal olana bu epistemolojik yaklaşımı eleştirel gerçekçi bir bilimin anlayışı olduğunu göstermektedir.⁸⁰ Gerçekten de bu en açık Marx’ın şu sözlerinde ifadesini bulur: “Şeylerin dış görünüşü ile özü birbirleriyle aynı olsaydı bütün bilim anlamsız olurdu.”⁸¹ Marx’ın eleştirel gerçekçiliği şu anlama gelir: Marx pozitivist bilim idealini, genel yasalar aramayı ve bununla bağlantılı açıklama modelini reddedse de, yine toplumsal formasyonların objektif bir biliminin olduğuna inanır.⁸² İşte soyutlama yöntemi olguların (toplumsal formasyonların) görünmeyen ilişkilerini ve mekanizmalarını ortaya çıkarmaya yöneliktir. Demekki bilimsel açıklamalar genel ve somut bir *tarihsel* soyutlama olarak bir olgunun tarihsel özgüllüğünü ortaya çıkarır. Gerçeğin önemli gördüğü kısımlarını soyutlayıp tekrar onları *bütün ile birleştirir*.

⁷² Olmann, “Dialectics and World Politics”, s.1. Örneğin Bakker ve Gill dünya düzeninin incelenmesini “tarihsel bir diyalektik” temeline oturtur. Bakker and Gill, *Power, Production and Social Reproduction*, s.25

⁷³ Olmann, “Dialectics and World Politics”, s.2.

⁷⁴ Ibid., s. 3.

⁷⁵ D. Sayer, *Marx’s method: Ideology, science and critique in capital*, Atlantic Highlands, NJ: Harvester Press, 1979; *The violence of abstraction: The analytical foundations of historical materialism*, Oxford, Basil Blackwell, 198.

⁷⁶ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Massachusetts, Addison Wesley, 1979.

⁷⁷ Allinson ve Avienas, “The Uses and Misuses of Uneven and Combined Development”, s.55.

⁷⁸ Heine ve Teschke, “Sleeping Beauty and the dialectical awakening”, s. 399-423; aynı zamanda bkz, Kosik, *Somutun Diyalektiği*.

⁷⁹ Karl Marx, *Grundrisse*, Harmondsworth, Penguin, 1973, s.101; Karl Marx, *Capital*, Cilt 1. Harmondsworth, Penguin, 1976, s.90.

⁸⁰ Yalvaç, “Critical Realism, International Relations Theory and Marxism”.

⁸¹ Karl Marx, *Capital*, Cilt 3, Harmondsworth, Penguin Books, 1981, s. 956.

⁸² Yalvaç, “Critical Realism, International Relations Theory and Marxism”.

Kapital'in I. Cildine "Giriş" kısmında, Marx çalışmasının asıl amacının "modern toplumun hareket yasasını ortaya çıkarmak" olduğunu ifade eder. Ancak bunu gerçekleştirebilmek için çalışmasını önce kapitalizmin iç dinamiklerine odaklanır; yüzeyde görünen şartlar ve olaylarla, bunların özü arasındaki içsel ilişkileri çözmeye çalışır. Analitik olarak kapitalizmin yüzeyde görünen biçimlerinden yola çıkarak daha ayrıntılı kavramlar aracılığıyla onun içsel yapısına ulaşmaya çalışır ve ampirik biçimlerin duyumlanabilmesi için gerekli temelleri ortaya çıkaran retroduktif bir yöntem ve mantık takip eder.⁸³ Daha sonra kuramsal bir bütünlük inşa edilinceye kadar tekrar soyuttan somuta gider.⁸⁴ *Ampirik gözlemlerden* başlamasına rağmen, çalışmasını bilimsel olarak sunmasının nedeni kapitalizmin gizli özünü ortaya çıkarıp, çelişkili ilişkilerini açığa çıkarmaktır. Ve nihai olarak bu çelişkili özellikleri geleceğe doğru yeni bir toplum şeklinin gerçekleştirilmesi hedefine doğru değerlendirir. Yaklaşımı kuramsal olarak (örneğin neorealizmde olduğu gibi) kapalı değil, ucu açıktır.⁸⁵ Mantıksal değil ilişkisel değişime öncelik verir; eleştiri olarak toplum bilimi savunur; eleştirel düşünceyi gerçekliği şekillendirmek yönünde öznel bir müdahale olarak görür; bu nedenle de temel kategorisi praksistir ve davranış kavramından farklı olarak, "yaratıcı ve amaçsal eyleme" atıfta bulunur.⁸⁶

Marx'ın yöntemi belirlemiş olduğu kategorileri adım adım daha ileri belirlenimlere doğru götürerek somutlaştırır. Yani yöntemi en soyuttan en somuta ya da "somut bütünlüğe" doğru ilerler. *Grundrisse*'nin "Ekonomi Politik Yöntemi" başlıklı bölümünde Marx yöntemini anlatır. "Belli bir ülkeyi ekonomik politik açıdan incelediğimiz zaman önce o ülkenin nüfusu, bunun sınıflara dağıtımı, kentler ve kırsal bölgeler, kıyılar, üretimin çeşitli dalları, ithalat ve ihracat, yıllık üretim ve tüketim meta fiyatları vb. ile başlarız" der. "Gerçek ve somut olandan" örneğin "toplum ile başlamak doğru gibi gözükür." Ancak

"daha dikkatli bakıldığında bunun yanlış olduğu ortaya çıkar. Toplum, örneğin oluşmuş bulunduğu sınıfları hesaba katmazsak bir soyutlama olarak kalır...Başlangıç noktamız olarak toplumu almak, o halde, bütünlüğün bulanık ve düzensiz bir tasavvuru olacak, bizim de buradan, daha ileri düzeyde belirlemeler yoluyla, analitik olarak gitgide daha basit kavramlara, veri alınan somutluktan hareketle gitgide saydamlaşan soyutlamalara doğru ilerlememiz gerekecektir-ta en basit karakteristiklere varıncaya kadar. O noktadan sonra ise, en sonunda yeniden topluma, ama bu kez bir bütünlüğün bulanık tasavvuru olarak değil, çok sayıda belirlemeler ve ilişkilerden oluşan zengin bir bütünlük olarak topluma ulaşıncaya kadar aynı yoldan geriye dönmemiz gerekecektir."

Ve devam eder:

"Bunların birincisi ekonominin yeni doğduğu sıralarda izlediği yoldur. Sözelimi Onyedinci yüzyıl iktisatçıları daima yaşayan bütünlü, halk, ulus, devlet, birkaç devlet vb. ile başlarlar; daima işbölümü, para, değer vb. gibi birkaç belirleyici soyut, genel ilişkiyi analiz yoluyla keşfederek bitirirler. Bu farklı ögeler az çok kesin bir şekilde saptanıp soyutlandıktan sonra ise, emek, işbölümü, ihtiyaç, mübadele değeri gibi basit ilişkilerden hareketle devlet, uluslararası mübadele ve dünya pazarları düzeyine

⁸³ Bu yöntemle ilgili ek bilgi için bkz. Yalvaç, "Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Positivizm Sonrası Aşama", s. 3-32; "Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar ve Eleştirel Gerçekçilik", s. 1-36;

⁸⁴ Marx, *Grundrisse*, s. 100-101.

⁸⁵ Bu nedenle Teschke ve Cemgil "somutun diyalektiğini" önererek genel ile özel arasındaki boşluğu kapatmak ister Benno Teschke ve Can Cemgil, "The Dialectic of the Concrete: Reconsidering Dialectic for IR and Foreign Policy Analysis", *Globalizations*, Cilt 11, Sayı 5, 2014, s. 605-625.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 606.

tırmanan ekonomik sistemler gözükmeğe başladı. Bilimsel olarak doğru olan yöntem şüphesiz bu ikincisidir. *Somut çok sayıda belirlemenin bir noktada bağdaşması, dolayısıyla çoğulluğun birliği olduğu için somuttur. O halde somut, gerçek hareket noktası ve dolayısıyla gözlem ve tasavvurun da hareket noktası olduğu halde, düşüncede bir hareket noktası olarak değil bir toplama ve birleştirme süreci, bir sonuç olarak ortaya çıkacaktır. Birinci yol boyunca tasavvurun bütünlüğü çözülüp soyut belirlemeler şekline dönüşmüştür; ikincisinde soyut belirlemeler somut düşünce yoluyla yeniden-üretilmesine doğru giderler.*⁸⁷

Görülebileceği gibi soyuttan somuta olan bu ilerlemede siyasal realizmin temelini oluşturan “şeyleşmiş” kategoriler inkar edilmez. Bunlar, belli bir düzeyde, devletlerin yaşamış oldukları gerçekliği yansıtır. Ancak, buradaki yöntemin farkı, bu kategorilerin sosyolojik bir temele ve tarihsel bir süreç içine yerleştirilmiş olması, şeyleşmiş kategoriler olmaktan kurtarılmalardır.

En önemli diyalektik kategoriler çelişki ya da iki ya da daha fazla süreç arasındaki gerilimli etkileşimdir. Değişimi anlamak istiyorsak çelişkiyi de anlamamız gerekir. Brincat’ın ifade ettiği gibi diyalektik geleneğin en önemli unsuru “çelişki yoluyla değişime olan ontolojik vurgusudur.”⁸⁸ Hegel çelişkileri bilinç düzeyinde incelemiş idi ve onun Cudworth ve Hobden’in ifadesiyle *antroposentrik* ya da insan merkezli bir diyalektik anlayışı vardı.⁸⁹ Tez, antitez ve sentez tinin açılımı ve bilincin Mutlak Fikre ilerleme sürecinde çelişkilerin çözümüne işaret ediyordu. Marx için ise çelişkiler maddi bir düzeyde ortaya çıkar ve “gerçek, maddi, ampirik olarak doğrulanabilir çelişkilere”⁹⁰ atıfta bulunur. Marx bu analizine dayanarak kapitalizmin belli soyut *eğilimlerini* (yasa değil) tespit eder ve bu yolla kapitalizmin içerdiği güç ve baskı ilişkilerini ortaya çıkarmaya çalışır. Tespit ettiği eğilimler kapitalizmin devamını imkansız kılacak toplumsal olguları ortaya çıkarır (örneğin kar oranlarının düşme eğilimi). Amacı bu güç ve baskı ilişkilerini görünür yaparak söz konusu ilişkileri yaratan ortamı değiştirmektir: Marx’ın ünlü ifadesiyle “Filozoflar dünyayı türlü biçimlerde *yorumlamakla* yetindiler, sorun onu değiştirmektir.”⁹¹

Bu bizi üçüncü unsura, Marksizmin *bütünlük* anlayışına getirir.⁹² Bütünlük anlayışının karşıtı toplum bilimlerde başat olan yöntemsel bireyseldirlik (methodological individualism). Yöntemsel bireyseldirlik bir olgunun tek tek unsurlarına bakılarak anlaşılabileceği varsayımına dayanan ve bir olguya toplumsal bir bütünden soyutlayarak inceleme yaklaşımıdır. Bu anlayışın toplum bilimlerdeki en önemli temsilcisi ise Marx Weber’dir. Yöntemsel bireyseldirlik genelde bir olgunun parçalara ayrılıp incelenebileceğini savunan başat pozitivist bilim anlayışıyla bir arada gider. Bu anlayışın nasıl uluslararası sistem anlayışlarına yansımış olduğunu yukarıda gördük. Marksizm açısından en önemli bütünlük kapitalizm ve kapitalizmi oluşturan toplumsal ilişkilerdir. Kapitalizmin özel işleyiş mekanizmaları nedeniyle sistemin her kısmı etkileşimsel bir bütün oluşturur. Bu *determinist olmayan* bir bütünsellik. Toplumsal gerçeğe bu şekilde bir bütün olarak bakılması, toplumsal ilişkilerin dinamik ve süreçsel yapısını ortaya çıkarmayı ve kavramsal şeyleşmeyi engellemeyi hedefler. Uluslararası ilişkilerin bu şekilde bütüncül bir şekilde anlaşılma sürecini Uluslararası İlişkiler’deki tarihsel sosyolojik dönüş ile birlikte de düşünmek gerekir. Bu konuyla ilgili

⁸⁷ Karl Marx, *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çev. Seven Nişanyan, İstanbul, Birikim Yayıncılık, 1979, s.168-169.

⁸⁸ Shanon Brincat, “Towards a social-relational dialectic for world politics”, *European Journal of International Relations*, Cilt 17, 2010, s. 679-703.

⁸⁹ Cudworth ve Hobden, “Analysing Change”, s.12.

⁹⁰ Ibid., s. 4.

⁹¹ Karl Marks , “Feuerbach Üzerine Tezler”, Karl Marx ve Friedrich Engels, *Felsefe İncelemeleri*, İstanbul, Yordam, 2006, s.62.

⁹² Yalvaç “Sociology of the State”, s.93-114 ve “Critical Realism and International Relations”, s.177-184.

önemli husus tarihsel sosyolojiyi *tarihsici bir praksis* felsefesiyle birlikte düşünüp, yapısalcı açıklamalara geri dönmemektir.⁹³ Bu nedenle Teschke ve Cemgil diyalektiği bir praksis felsefesi olarak ele alırlar.⁹⁴

Günümüzde *kompleksite kuramı* ve *posthumanist* yaklaşım, diyalektik anlayışını Uİ’de farklı bir biçimde yeniden canlandırmıştır.⁹⁵ Kompleksite kuramı bu kitabın son bölümünde ayrıntılı olarak incelenmektedir. Özetlersek, hem posthumanism hem de kompleksite kuramı bütüncül yaklaşımlar olup her ikisi de pozitivist, ya da *indirgemeci* düşünceye karşıdır. Yine her ikisi de *değişimin* öneminin altını çizer. Her ikisi de toplumsal ilişkilerin *karmaşık* niteliği nedeniyle değişimin yönünün önceden *kestirilemeyeceğini* savunur. Ve nihayet, değişime verdikleri önem itibarıyla her ikisi de *tarihsel* yaklaşımlardır. Kompleksite kuramının uygulamadaki anlamı ise karmaşıklık şartları altında (çok boyutlu, belirsiz, öngörülemez) pratik ve politika nasıl örgütlenecek ona cevap vermeye çalışmasıdır.

Uİ’deki sistem analizi ile kompleksite düşüncesi arasındaki önemli bir fark olduğu ileri sürülmektedir. Ana akım sistem kuramlarından farklı olarak kompleksite düşüncesi ile posthumanist anlayış insan dünyasının, *insan olmayan sistemlerle* nasıl iç içe olduğunu göstermeye çalışır. Bu nedenle kompleksite anlayışına göre, bütünlük sadece toplumsal ya da evren ile bitmez. İnsan ve toplum ötesinde insani olmayan sistemleri yani doğayı da bu ilişkilerin içine yerleştirir. Uİ’deki sistem kuramlarıyla kompleksitenin sistem anlayışı arasında bir belirlenim farklılığı olduğu ileri sürülebilir. Uİ’de özellikle davranışçı okul dönemindeki sistem teorileri pozitivist teorilerdi ve pozitivist bir yöntemle devletlerin davranışlarındaki düzenliliklerini tespit etmeye çalışıyordu. Kompleksite kuramı ise tam tersi böyle düzenliliklerin tespit edilemeyeceğini, toplumsal yaşamın pozitivizmin öngördüğünden çok daha karmaşık olduğunu ileri sürmektedir. Diğer yandan kompleksite kuramının eleştirel gerçekçi bir yanı olsa da (özellikle pozitivizmi eleştiri biçimi), Marksist eleştirel gerçekçilikten farklı olarak normatif ve özgürleştirici boyutunun daha zayıf olduğu ileri sürülebilir.

Kompleksite düşüncesini savunanlar diyalektiğin bazı unsurlarını kabul edip bazı unsurlarını reddederler. Cudworth ve Hobden’in belirttiği gibi kompleksite kuramınının diyalektik anlayış ile anlaşılamadığı konu *çelişki*, *teleoloji* ve *anthroposentrism* konularında odaklanır. Cudworth ve Hobden diyalektiği zorunlu olarak antroposentrik bir görüş olarak değerlendirirler. Posthumanist materyalizm ise doğayı da kuramın kapsamına aldığı için diyalektik materyalist anlayıştan farklıdır. Diğer yandan Cudworth ve Hobden değişim süreci içinde yalnız *çelişki* değil *karşılıklık*, sadece sömürü ve baskı görmeyip yeniden üretime de vurgu yaparlar ve değişimin çelişkisiz olmayan ve evrimci bir şekilde de gerçekleştirilebileceğini ileri sürerler. Nihayet, Cudworth ve Hobden Marksizm’in insan varlıklarının maddi yaşamlarını yaratma süreçlerini iş gücüne indirgenmesini doğa ile tek taraflı bir ilişkiye indirdiği için diyalektik anlayışı reddediklerini belirtirler.⁹⁶ Son olarak Marksizm’de unsurları olduğunu düşündükleri teleoloji ve determinist bir anlayışa karşı çıkarlar. Cudworth ve Hobden’in Marksizm yorumlarına burada yer verilmesi olanaksızdır. Ancak onların yorumladıkları gibi Marksizmi teleolojik ve lineer bir tarih anlayışı ile özdeşleştirmek yukarıda da belirttiğimiz gibi Marksizmin temel felfesine uymamaktadır.

⁹³ Ibid., s. 605.

⁹⁴ Teschke ve Cemgil, “The Dialectics of the Concrete”, s. 609.

⁹⁵ Cudworth ve Hobden, “Analysing Change: Complex Rather than Dialectical?”; Emilian Kavalski, “Conclusion: Complexifying IR: Disturbing the ‘Deep Newtonian Slumber’ of the Mainstream”, Emilian Kavalski (der.), *World Politics at the Edge of Chaos: Reflections on Complexity and Global Life*, Albany, State University of New York, 2015, s.253-272, Colin Wight, “Theorizing International Relations: Emergence, Organized Complexity, and Integrative Pluralism”, Emilian Kavalski (der.), *World Politics at the Edge of Chaos*, s.53-78.

⁹⁶ Bkz. Ibid.

Marksizmin Uİ Kuramında Geçirmiş Olduğu Aşamalar

Emperyalizm teorileri ve U(u)luslararası İ(i)lişkiler

Marksizmin temel kavram ve yöntemlerini kısaca özetledikten sonra bu bölüm Marksizmin spesifik olarak uluslararası ilişkilere olan temel yaklaşımlarına değinecektir. Bu teorilerden en önemlisi emperyalizm kuramıdır ve bu kitabın 3. Bölümünde ayrıntısıyla incelenmektedir. Ancak emperyalizm kavramının Uİ de kullanılış şekliyle Marksizmde kullanılan şekli arasında farklar bulunmaktadır. Marksizm’de emperyalizm sosyo-tarihsel bir kavramdır ve kapitalizmin gelişmesi ile iç içe olan bir süreç olarak değerlendirilir. Uİ’de ise emperyalizm tarihüstü bir genelleme olarak devletlerin birbirleri üstündeki hakimiyetlerini ifade etmek için kullanılır. Bu şekliyle zaman ve mekandan bağımsız bir genelleme niteliğinde bir anlayışı sergiler. Bazen de emperyalizm kuramı bir iç toplum kuramı olarak değerlendirilir ve Uİ’nin yapısını anlamak açısından yetersiz bir yaklaşım olarak görülür. Örneğin Lenin’in emperyalizm kuramını Waltz tarafından indirgemeci teoriler arasında sayar ve devletlerin davranışlarını açıklamak açısından birim düzeyinde kaldığı, bir başka deyişle devlet davranışlarını devletlerin iç yapıları (bu durumda kapitalizm) açısından açıkladığı için yetersiz bulunur.⁹⁷

Halliday’in belirttiği gibi 20 yüzyıl tarihsel materyalizminde emperyalizmin gündeme geldiği iki dönemden bahsedebiliriz.⁹⁸ 1900-20 arası dönemde emperyalizm literatürünün odak noktası kapitalist devletler arası rekabet, ve özellikle I Dünya Savaşı’nın ‘nın nedenleri olmuştur (Lenin, Luxemburg, Hilferding, Kautsky); ikinci dönem ise 1950’li yıllardan başlayarak 70’li yıllara kadar uzanan ve kuzey/güney ilişkileri, sömürü ve artık transferi, ekonomik eşitsizlik, bağımlılık ve az gelişmişlik gibi konular üstüne odaklanan yaklaşımlardır (Paul Baran, Andre Gunter Frank, Harry Magdoff ve Bill Warren). Bu teorilere genelde neokoloniyalist, neoemperyalist ya da daha bilinen adıyla bağımlılık teorileri adı verilir. Tarihsel materyalizmin uluslararası ilişkileri odak noktasına alan en gelişmiş açıklamaları birinci dönem emperyalizm kuramcıları tarafından yapılmış olmasına rağmen Uİ’ye asıl kuramsal dinamiğini ikinci dönem emperyalizm teorileri sağlamıştır. İkinci dönem teorilerle birlikte ilk dönemdeki siyasal anti-emperyalizme olan vurgu, ekonomik ve kültürel anti-emperyalizme dönüşmüştür.⁹⁹

İlk dönem emperyalizm teorileri kapitalizmin yüzyıl başında yaşadığı değişiklikleri temel alır. Kapitalizmin rekabetçi kapitalizmden tekeli bir kapitalizme dönüşü kapitalizmin gelişme dinamiklerine ilişkin Hilferding, Bukharin, Rosa Lüksemburg, Kautsky ve Lenin tarafından farklı teoriler geliştirilmiştir. Hepsinin genel tesbiti artan emek üretkenliği ve azalan kar oranlarının tekeli kapitalizmi doğurduğu ve kapitalizmin gelmiş olduğu bu yeni aşamada sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının, kapitalizmin yapısında bazı değişiklikler ortaya çıkarmış olduğu idi. Hilferding’e göre kapitalizmde finans kapitalin hakimiyeti dönemi başlamıştı. Finans kapital sanayi, ticaret ve banka ve para sermayesinin bir araya gelmesini (Baba, Oğul ve Kutsal Hayalet) ifade ediyordu. Devlet “artık finans kapitalin temsilcisi” olmuştu.¹⁰⁰ Bukharin sermayenin *uluslararasılaşmasına* odaklanmıştı ve bu sürecin sermaye çıkarlarının ‘uluslaşması’ ile bir arada gittiğine işaret ediyordu.¹⁰¹ Rekabetçi kapitalizmle karşılaştırıldığında, tekeli kapitalizm kapitalist devletleri dünyayı kendi ulusal

⁹⁷ Waltz, *Theory of International Politics*, bölüm 2.

⁹⁸ Fred Halliday, “The Pertinence of Imperialism”, Mark Rupert ve Hazel Smith (der.), *Historical Materialism and Globalization*, Routledge, Londra ve New York, 2002, s. 75-89.

⁹⁹ Bob Sutcliffe, “How many capitalisms: Historical materialism in the debates about imperialism and globalization”, s. 40-58, 49.

¹⁰⁰ R. Hilferding, *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1981, s.220.

¹⁰¹ N. Bukharin, *Imperialism and World Economy*, Londra, Merlin, 1972.

sermayeleri adına paylaşmaya zorluyordu. Rosa Luxemburg'un emperyalizm anlayışının temelini eksik tüketim ve talep eksikliğinde bulur. Luxemburg'a göre bu eksiklik dış ticaret ile ve sattığından daha çoğunu alan kapitalist olmayan ülkelerden karşılanacaktır.¹⁰² Dış pazarlar olmadan kapitalizm yaşayamaz. Emperyalizm eksik tüketimin karşılanması için kapitalist ulusların birbirleriyle mücadele etmesini ifade eder. Kapitalizmin yayılması kapitalist olmayan çevrenin daralmasına ve mücadelenin daha da artmasına neden olacaktır. Dünya bunalımları, savaşlar ve devrimler bu sürecin kaçınılmaz sonucudur. Kautsky ise farklı bir tez ileri sürdü; sermayenin tekelleşmesinin serbest rekabeti ortadan kaldırarak en güçlü tekeller arasında karteller oluşacağını ve bununda askerileşmiş bir emperyalistler arası rekabeti azaltacağını ileri sürdü.¹⁰³ Kautsky, emperyalizmi, ileri kapitalist ülkelerle geri kalmış ülkeler arasındaki ilişkiler açısından tanımlamıştır. Emperyalizmi sınai kapitalizmin bir ürünü olarak görmüş, bu nedenle dünyadaki tarımsal bölgelerin egemenlik altına alınmasının bunun doğal sonucu olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle kapitalist devletler arasında işbirliğine de bu sürecin bir parçası olarak bakmıştır. Emperyalizm teorileri arasında en ünlüsü ise Lenin'in kuramıdır. Lenin'e göre emperyalizm kapitalizmin gelmiş olduğu en son aşama olan tekelci aşamasıydı¹⁰⁴ ve kapitalistler arasındaki rekabet ulus içinde azalırken, devletler kendi tekellerinin çıkarlarını savunan faillere dönüşmüşlerdi. Kautsky'nin düşündüğünün tersine, Lenin emperyalistler arası ilişkilerin artan bir şekilde militarize olmasını bekliyordu. Lenin'e göre geline dönem klasik Marksist yazılarda dile getirilen kapitalizmin tarihteki ilerlemeci rolünün sona erdiği bir dönemdi. Lenin tekellerle ilgili olarak Hilferding'in görüşlerini benimsedi. Devletler kendi tekelci sermayelerinin çıkarlarını korumak adına birbirleriyle savaşa girmeye hazırdı. Devlet, tekelci çıkarlar ve kapitalizmin yayılması arasında Lenin'in kurduğu bu doğrudan ilişki Marksist düşüncenin takip eden dönemlerinde eleştirilmiştir. Althusserci Marksizm bu konuya yapısalcı bir çözüm getirmeşe çalışmış, ancak devlet ve sermaye arasındaki ilişkinin yapısıyla ilgili olarak Leninist ortodoksiden uzaklaşmamıştır.

Emperyalizmin bugünkü geldiği aşama genellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en büyük hegemonik güç olarak ortaya çıkan ABD'nin konumu ile ilgilidir. Sorulan soru ABD'nin ne ölçüde mevcut emperyalist sistemin merkezinde olup olmadığıdır.¹⁰⁵ Buna farklı cevaplar verilmektedir. Örneğin Leo Panitch ve Sam Gindin mevcut küresel yönetim sisteminin enformal bir Amerikan imparatorluğu tarafından nitelenebileceğini ileri sürerler. Biçimsel olarak çoklu bir devlet sistemine dayansa da, ABD emperyalistler arası rekabeti aşip kapitalizmi küresel bir ölçekte örgütlemektedir.¹⁰⁶ Gowan'a göre ise ABD "sui generis bir hegemon" dur. Hatta geçmiş diğer imparatorluklardan farklı olarak buna "Amerikan dünya imparatorluğu" adı bile verilebilir.¹⁰⁷ Amerika'nın istisnai durumu hem Lenin'in inter-emperyalist rekabet, hem de Kautsky'nin ultra-emperyalist işbirliği kuramlarını aşmaktadır. Bazı kuramcılar artık post-emperyalizm aşamasına gelindiğini, ulusal sınırların önemini kaybettiğini ve küresel düzeyle bir sınıf mücadelesi olduğunu ileri sürmektedirler. Bu anlayışa göre uluslararası şirketler modern küresel kapitalist sınıfın almış olduğu şekle dönüşmüştür. William Robinson'a göre ekonomik küreselleşme, küresel bir yönetici sınıfın

¹⁰² Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital* <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1913/accumulation-capital/>

¹⁰³ Karl Kautsky, *Selected Political Writings*, Londra ve Basingstoke, Macmillan, 1983.

¹⁰⁴ V. Lenin, *Imperialism: The Highest State of Capitalism*, Beijing, Foreign Languages Press, 1916/1965.

¹⁰⁵ Michael Hardt and Antonio Negri, *Empire*, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 2000, s. Xi, xii, xiii-xiv.

¹⁰⁶ Leo Panitch ve Sam Gindin, "Global capitalism and American Empire", *Socialist Register*, 2003, Londra, Merlin Press, s. 1-42

¹⁰⁷ Peter Gowan, *Contemporary intra-core relations and world systems theory*, C.Chase Dunn and S.J. Babones (der.), *Global Social Change: Historical and Comparative Perspectives*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2006, s. 213-38.

kolektif otoritesi olarak işlev gören ulusüstü bir sınıf oluşumuna ve ulusüstü bir devlete yol açmıştır.¹⁰⁸ Michael Hardt ve Negriye göre ise küresel piyasa ve küresel üretim devreleri yeni bir küresel düzen, kısaca yeni bir egemenlik ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁹ Bu kapitalist düzenin devamını sağlayan “merkezi ve belli bir toprağı olmayan yönetim” sistemidir.

*Paradigmalar Arası Tartışma, “Yapısalcılık” ve Dünya Sistemi Perspektifi*¹¹⁰

Uİ açısından ikinci aşama emperyalizm teorileri Uİ’nin kuramsal gelişmesi açısından çok daha etkili olmuştur. İkinci aşama emperyalizm teorileri *Paradigmalar Arası Tartışma* döneminde yapısalcılık adı ile Uİ literatürüne girmiştir. Bu neorealist yapısalcılıktan farklıdır. 1970’li yılların ortasında mevcut modernleşme teorilerine alternatif bir gelişme kuramı ve kalkınma modeli geliştiren bağımlılık teorilerini ifade etmekte idi. Kapitalist dünya ekonomisindeki eşitsiz değişim, sömürü ve alternatif kalkınma yöntemleri gibi sorunlara odaklanır. En önemli temsilcileri Andre Gunder Frank ve Fernando Henrique Cardoso gibi düşünürlerdir. Bu yaklaşımlar arasında da en etkili olan uluslararası sistemde eşitsizlik konusuna odaklanan bağımlılık kuramlarından ziyade o teorilerin bir uzantısı olan *Dünya Sistemi Perspektifi*’dir.¹¹¹ Bağımlılık kuramlarıyla karşılaştırıldığında *Dünya Sistemi Perspektifi* (DSP) Uİ’nin temel ontolojik birimi olan devlet ve devletler sistemi ile daha ilgiliydi. Bağımlılık teorileri ise daha çok merkez- çevre ülkeleri arasındaki eşitsizlik konusu üzerine odaklanmıştı ki bu zaten Uİ’nin hep uzak kaldığı bir konuydu. Dünya sistemi perspektifinin önemi kapitalizmde devlet sınırları ile dünya ekonomisinin birbirleriyle niye farklılaştığı sorusunu ilk defa olarak gündeme getirmiş olmasıdır. Bağımlılık teorileri ve DSP’nin başlatmış olduğu tartışma Uİ’ye ilk defa paradigmalar arası tartışma olarak yansımıştır. Paradigmalar arası tartışma, *realizm*, *pluralizm* ve yeni olarak gündeme gelen ve Uİ’de birazda yanlış olarak kullanılan *yapısalcı* teorilerin Uİ’nin farklı yönlerini (devletler arası ilişkiler, devlet dışı aktörler, merkez-periferi ilişkileri) açıklayan farklı paradigmalar olarak sunulmasıydı. Hem bağımlılık teorileri, hem de DSP her ikiside kapitalizmin ulusüstü niteliğini, merkez ülkeleri ile periferiyi birbirine bağlayan ulusüstü yapıları vurgulamışlardır. Bu yaklaşımların gündeme getirdiği konular daha sonra uluslararası tarihsel sosyolojinin gelişmesiyle birlikte daha derinlemesine yapılacak tartışmaların da başlangıcını oluşturdu.¹¹²

Wallerstein’a göre kapitalist dünya sistemi “uzun onaltıncı yüzyıl” da (1450-1640) Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Kapitalist dünya sistemi aynı zamanda bir *dünya ekonomisidir*. Bu ekonomi farklı “işgücü kontrol rejimleri”ne (ücretli işçi, ortakçı, serflik/kölelik) dayalı tek bir uluslararası iş bölümüne dayanan bir bütündür. Farklı işgücü rejimlerine rağmen bu *kapitalist* bir dünya ekonomisidir zira merkez ülkelerinin ötesindeki ekonomik faaliyetler dünya ekonomisi için kara yönelik üretim sürecinin bir parçası olarak konumlanmışlardır. Wallerstein’a göre sadece bir dünya ekonomisi küresel sermaye birikimine izin verir zira bu yapı bir imparatorluk inşa etmenin siyasal/askeri maliyetlerini gerektirmez. Wallerstein’a göre önceki dünya imparatorluklarının tersine, kapitalist dünya pazarının coğrafi genişliği siyasal

¹⁰⁸ William Robinson, *A Theory of Global Capitalism*, Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 2004.

¹⁰⁹ Michael Hardt ve Antonio Negri, *İmparatorluk*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2015.

¹¹⁰ Michael Banks, “The Inter-Paradigm Debate” M. Light ve A.J.R.Groom (der.), *International Relations: A Handbook of Current Theory*, Londra, Francis Pinter, 1985, s. 7-26.

¹¹¹ Dünya sistemi perspektifi Immanuel Wallerstein’nın görüşleriyle bilinir. Bkz. Immanuel Wallerstein, *The Modern World System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*, New York, Academic Press, 1974; *The Capitalist World Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

¹¹² Faruk Yalvaç, “Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 10, Sayı 38, Yaz 2013, s. 3-28; “Uluslararası Tarihsel Sosyoloji: Yapı, Tarih ve Diyalektik”, Tayyar Arı (der.), *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2*, Bursa, MKM Yayıncılık, 2014, s.305-338.

otoritenin, yani devletlerin boyutlarını aşmıştır. Devletler eşitsiz bir değişim sistemi içinde hierarşik olarak konumlanmışlardır. Eşitsiz değişim, kapabiliteleri güçlü olan devletler tarafından artık değerın periferiden merkeze transferini ifade eder. Dünya imparatorluklarında artık değer merkezi bir otorite tarafından elde edilirken, dünya ekonomisinde bu, merkezde konumlanmış güçlü devletler tarafından yapılır. Wallerstein'in argumanlarından biri şudur: "kapitalizm dünya ekonomisi sınırları içinde bir değil bir çok siyasal sistemi olduğu için gelişebilmiştir."¹¹³ Wallerstein'a göre "Devletler sistemi kapitalist dünya ekonomisinin siyasal üstyapısıdır ve modern dünyanın kasıtlı bir icadıdır".¹¹⁴ Aslında devletler sistemi kapitalizmin yeniden üretiminin aynı zamanda bir şartıdır da zira artığın periferiden merkeze transferi için devlet şeklinde örgütlenmiş farklı egemenlikler gerektirir. Bu artığın merkezi bir emperyal oluşum tarafından doğrudan doğruya emilmesini engeller. Bir başka deyişle devletler sistemi kapitalist dünya ekonomisinin yapısal bir boyutu olarak ele alınmaktadır: "Kapitalizm ve dünya ekonomisi (bir başka deyişle tek bir işbölümü fakat bir çok siyasal birim ve kültür) aynı paranın iyi ayrı yüzüdür."¹¹⁵ Devletler sadece kapitalizmin bir tamamlayıcısı değil, aynı zamanda kapitalist genişleme ve artık transferinin de bizzat mümkün olmasının bir şartı olmaktadır. Wallerstein'a göre dünya ekonomisi birbirlerini takip eden ve merkezde yer alan hegemonik devletler (Geneo/Venedik, Hollanda, İngiltere ve ABD) aracılığıyla yönetilmiştir. Realizmin hegemonik istikrar kuramı hegemonyaları siyasal-politik kapasiteler açısından tanımlar. Burada ise hegemonya sermaye yoğun üretimindeki yenilikler temelinde yükselir ve daha sonra ticari, finansal ve siyasi üstünlüğe dönüşür.

Bir çok kez eleştirildiği gibi bu yaklaşımın temelinde sorunlu bir kapitalizm tarifi bulunmaktadır. Kapitalizm üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin oluşturduğu klasik anlamda bir üretim biçimi olarak değil, farklı coğrafi bölgeleri birbirine bağlayan bir piyasa ağı gibi görülmektedir. İkinci olarak, bu yaklaşım devletler arasındaki sosyo-politik dinamikleri görmezden gelmektedir. Teschke'nin belirttiği gibi dünya sistemi perspektifi kapitalist sınıf ilişkilerinin kökeni ve kapitalist ekonomik kalkınmanın özgün dinamiklerini göz ardı eder. Üçüncüsü, Wallerstein'ın yaklaşımı modern dünya sisteminin zamanlamasına ilişkin de bir sorun yaratır. Sistem 16 yüzyılda başlatılıp modern dünya tarihini birbirini takip eden kapitalist/ticari hegemonyalar aracılığıyla tanımlanır ancak söz konusu ülkelerin ekonomilerini oluşturan farklı toplumsal ilişki biçimlerini ve devlet biçimlerindeki farklılıkları göz ardı eder (ticaret kapitalizmi, merkantilizm, serbest ticaret gibi). Örneğin ticaret kapitalizminin yapısal olarak tekelci olan sistemi ile (İtalyan, İspanyol, Hollanda) temelinde kapitalist sınıf ilişkileri olan rekabetçi kapitalizm (İngiltere ve ABD) arasındaki farklar dikkate alınmaz.¹¹⁶ Nihayet Wallerstein'ın devletler sistemi anlayışı yapısalcı işlevselci bir varsayıma dayanmaktadır. Nihayet, DSP'nin en dinamik yönü olan birbirlerini takip eden hegemonyalar devreci bir açıklama ile yapılmaktadır. Hegemonyalar değişmekte, ancak uluslararası düzen/hiyerarşiye ilişkin hep aynı mekanizmalar ileri sürülmekte (eşitsiz değişim) ve bütün değişim süreci tek bir yasa benzeri genelleme ile açıklanmaktadır.¹¹⁷

Eleştirel Teori Dönemi ve Neo-Gramscicilik

¹¹³ Wallerstein, *The Modern World System*, s. 348.

¹¹⁴ Immanuel Wallerstein, *Historical Capitalism with Capitalist Civilization*, Londra; Verso, 1995.

¹¹⁵ Immanuel Wallerstein, "The rise and future demise of the world capitalist system: Concepts for comparative analysis", *Comparative Studies in Society and History*, 1974, 16, 387-415, s.391.

¹¹⁶ Teschke, "Marxism", s. 170-171.

¹¹⁷ Ibid., s. 172-73.

Marksizme ilişkin Uİ'deki en önemli gelişmeler postpozitivizm sonrasını genel olarak nitelendiren eleştirel yaklaşımların Uİ'nin gündemine oturmuş olmasıdır.¹¹⁸ Eleştirel teorilerin hepsi Marksist olmamakla birlikte, bir çoğu Marksizm'den önemli ölçüde etkilenmiştir. Eleştirel dönemde uluslararası ilişkilere tarihsel materyalist yaklaşımın en önemli okulu İtalyan komünist Antonio Gramsci'nin görüşlerinden gelişen neo-Gramscicilik'dir.¹¹⁹ Gramsci'nin sadece Uİ açısından değil genel olarak Marksist teori açısından da önemi büyük olmuştur. Gramsci Marksist toplum bilim açısından ekonomist olmayan bir tarihsel materyalist yaklaşım benimsemiş, Marksizme yöneltilen bir çok eleştiriye de böylece bertaraf edebilmiştir. Dufour'un belirttiği gibi Uİ'deki neo-Gramscicilik Marksist geleneğin, "teknik-deterministik açıklamalarını, teleolojik tarih kavramlarını ve işlevselci ekonomizmini" reddeden bir yaklaşımdır.¹²⁰

Uİ'deki neo-Gramscici yaklaşımların temel düşünürü Robert W. Cox'tur.¹²¹ Cox Gramsci'nin temel kavramları olan hegemonya, tarihsel blok, pasif devrim, organik entelektüel ve sivil toplum kavramlarından yola çıkarak bunları uluslararası ilişkilere "uygulamıştır." Günümüzde ise neo-Gramscici yaklaşımlar Cox'un başlattığı yerden çok daha geniş bir alana yayılmıştır.¹²²

Cox, Gramscici bir temelden yola çıkarak ana akım uluslararası ilişkiler okullarının bir eleştirisini sunar. Cox'un buradaki en önemli katkılarından birisi problem çözücü teorilerle eleştirel teori arasında yapmış olduğu ayrımıdır.¹²³ Problem çözme kuramı bir düzendeki sorunların çözümüne odaklanırken, ikincisi, bu sorunların tarihsel kökenlerini ve nasıl çözülebileceğini inceler ve bunlara özgürleştirici alternatifler arar. Örneğin Neorealizm bir problem çözme kuramıdır ve Cox Neorealizmin *toplumsal değişim* yerine uluslararası sistemin istikrar ve *yeniden üretimine* yaptığı vurguya karşı çıkar. Cox'a göre her "teori her zaman bir kişi veya bir amaç için"dir.¹²⁴ Eleştirel kuramın görevi kuramın sağlamlaştırdığı/ yeniden ürettiği ve dondurduğu güç yapılarını ortaya çıkarmaktır. Cox problem çözücü teoriye yaptığı bu eleştiriye dayanarak dünya düzenlerinin dönüşümlerine ilişkin tarihsel bir yaklaşım önerir ve geleneksel yaklaşımların sorgulamadan kabul ettikleri kuramların tarafsızlığını gösterir.

¹¹⁸ Genel bir değerlendirme için bkz. Faruk Yalvaç, "Critical Theory: IR Theory's Engagement with the Frankfurt School and Marxism", *International Studies Online*, Renee Marlin-Bennett (der.), Blackwell Reference, 2015.

¹¹⁹ Genel bir değerlendirme için bkz. Daniel McCarthy, "The Meaning of Materiality: Rethinking the Materialism of Gramscian IR", *Review of International Studies*, Cilt 37, Sayı 3, 2011, s. 1215-234.

¹²⁰ Dufour,

¹²¹ Robert W. Cox, "Social Forces, states and world orders: beyond international relations" *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 10, Sayı 2, 1983; "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 12, Sayı 2, 162-175; *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, New York, Columbia University Press, 1987; "Production, the state and change in world order", E.O.Czempiel ve J.N.Rosenau (der.) *Global Changes and Theoretical Challenges: Approches to World Politics for the 1990s*, Toronto, Lexington Books, 1989.

¹²² Bkz. Stephen Gill ve David Law, "Global hegemony and the structural power of capital" Stephen Gill (der.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, s. 93-124; *The Global Political Economy: Perspectives, Problems and Policies*, New York, Harvester, 1988; Stephen Gill (der.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993; Mark Rupert, *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995; Andreas Bieler ve Adam David Morton (der.), *Social Forces in the Making of the New Europe: The Restructuring of European Social Relations in the Global Political Economy*, Londra, Palgrave, , 2001; "The Gordian Knot of Agency-Structure in International Relations: A Neo-Gramscian Perspective", *European Journal of International Relations*, Cilt 7, Sayı 1, s.5-35; "Globalisation, the state and class struggle: a 'Critical Economy' engagement with Open Marxism", *British Journal of Politics and International Relations*, Cilt 5, Sayı 4, 2003, s. 467-99. Aynı zamanda bkz. K. Van Der Pijl, *The Making of An Atlantic Ruling Class*, Londra, Verso, 1984.

¹²³ Cox, "Social Forces, States and World Orders".

¹²⁴ Ibid., s.87.

Cox'a göre uluslararası politika toplumsal ilişkilerden soyutlanmış tariüstü yapılara (anarşi) göre değil somut toplumsal koşullara göre incelenmelidir.¹²⁵ Cox'un bu amaçla geliştirmiş olduğu yaklaşıma da *tarihsel yapılar* yaklaşımı adı verilir. Her tarihsel yapı belli bir "birikim yapısı"nın ya da üretim biçiminin bir sonucudur. Cox'a göre bu tarihsel yapılar toplumsal güçler, devletler ve dünya düzenleridir. *Toplumsal güçler, devletler ve dünya düzenleri* birbirleriyle ilişkili "diyalektik bütün"dür ve belli hegemonyalar aracılığı ile bir arada tutulurlar. Cox, kapitalist uluslararası ilişkilerin gelişmesini, meşru olarak kabul edilen hakim fikirlerin, maddi kapabilite ve kurumların birbirleriyle etkileşimleri yoluyla, hegemonyanın yeniden üretildiği ve dönüştürüldüğü *tarihsel yapılar* olarak inceler.¹²⁶

Hegemonya bir sınıf hakimiyeti biçimi olmakla birlikte zora değil, daha çok rızaya dayanır. Cox'un *tarihsel blok* adını verdiği sınıfsal ittifaklar hegemonik bir toplumsal sınıf olmadan var olamaz. Bu nedenle hegemonya her şeyden önce ulusal bir olgudur.¹²⁷ Hegemonik bir sınıf *tarihsel bir blok* oluşturup bir sağduyunun (common sense) gelişmesinde başarılı olduğu takdirde kendisini evrenselleştirir ve küresel bir sivil toplumun oluşmasına yardımcı olur- bir başka deyişle *ulusüstü bir tarihsel blok* oluşturur. Bu nedenle bir sınıfın/devletin hakimiyeti hegemonyanın zorunlu ama yeterli şartı değildir. *Dünya hegemonyası* "en güçlü devletin hakim ya da yönetici sınıfı tarafından oluşturulmuş içsel ya da ulusal hegemonyanın dışarıya doğru genişlemesi sonucu ortaya çıkar." Hegemonik bir projenin ulusüstüleşmesi zayıf devletler üzerine "kendi birikim yapılarını" hegemonik devlet ile uyumlaştırılması için baskı uygular. Bu çoğu zaman "pasif bir devrim" ve transformismo (devlet eliyle reform) süreciyle gerçekleşir. Bu devletler "geçiş (transmission) kemerleri" olarak faaliyet gösterirler.

Üretim değişikliklerine bağlı yeni toplumsal sınıf güçlerinin yükselişi ile devlet biçimlerinde ve dünya düzenlerinde değişiklikler ortaya çıkabilir. Küresel ekonomi-politikadaki değişikliklerin analizine ilişkin olarak bir çok neo-Gramscici, 1970'li ve 1980'li yılların, savaş sonrası tarihsel yapısında yapısal bir değişiklik ortaya çıkardığını ileri sürerler. Cox, bu değişimi 1970'li yıllardan sonra ortaya çıktığını belirtir ve 1970'lerden itibaren kapitalist üretim sürecinin ve sermaye döngüsünün artan bir şekilde *ulusüstüleştiğini* vurgular. Devlet ulusüstüleşirken üretim ve finans da küreselleşmiş, bu da kapitalizmin mekansal biçiminde değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Cox bunu Fordist üretim sürecinden post-Fordist bir üretim sürecine geçiş olarak niteler. Bu süreçle birlikte ulusal devletler, yeni bir *dünya düzeni* oluşturmakta olan ulusüstü toplumsal güçler için bir "geçiş kemeri" olarak hizmet ederler. Bir çok ulusal ve yerel toplumsal güç, ulusüstü kapitalist güçler lehine faillik güçlerini kaybederler. Bu küreselleşme süreci ulusüstü sınıfların güçlenmesine ve nihai olarak küresel bir devletin ortaya çıkacağını öngören görüşlere de yol açmıştır.¹²⁸

Cox'un hegemonya kavramı farklı yönlerle doğru genişletilmiştir. Robert Cox'un görüşleri, Amsterdam Okulu ve özellikle Kees van der Pijl¹²⁹ ve Stephen Gill¹³⁰ gibi

¹²⁵ Cox, "Production, the state and change in world order", s. 39.

¹²⁶ Cox, 'Social Forces, States and World Order: Beyond International Relations Theory', s. 126-55; *Production, Power and World Order*.

¹²⁷ Cox, "Gramsci Hegemony and International Relations" s. 168, 174.

¹²⁸ Roger Burbach ve William I. Robinson, "The Fin De Siècle Debate: Globalization as Epochal Shift", *Science and Society*, Cilt 63, Sayı 1, 1999, s. 10-39.

¹²⁹ Kees Van der Pijl, *The Making of the Atlantic Ruling Class*, Londra, Verso, 1984; *Transnational Classes and International Relations*, Londra, Routledge, 1998; 'Globalization or Class Society in Transition?', *Science & Society*, Cilt 65, Sayı 4, 2001-2002, s. 492-500; 'Gramsci and Left Managerialism', *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Cilt 8, Sayı 4, 2005, s. 499-511.

¹³⁰ Stephen Gill (der.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993. Aynı zamanda bkz. Stephen Gill and D. Law, *The Global Political Economy: Perspectives, Problems and Policies*, New York, Harvester, 1988; *American Hegemony and the Trilateral Commission*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

düşünürler tarafından yeni kuramsal çerçevelere oturtulmuştur. Amsterdam okulu,¹³¹ özellikle Keese van der Pijl, hegemonyayı, *kapsamlı kontrol konseptleri* aracıyla inceler. Bu kavram sermayenin farklı fraksiyonlarının çıkarlarının tarihsel/ dönüşümsel birlikteliğini ve sermaye disiplini topluma dayatma ihtiyacını ifade eder.¹³² Belli kriz durumlarında rekabet içindeki bazı ittifaklar diğerlerini dışlayarak kapsamlı hale gelir. Bunlarda daha sonra gelişme ve mücadeleler sonucu farklı kontrol konseptlerine yol açar.¹³³ Kavram bir hegemonik proje ile bir birikim stratejinin mekanik olarak değil siyasal olarak artiküle edildiğini ifade etmektedir.¹³⁴

Gill, Amerikan hegemonyasının uluslararası düzeyle sermayenin yapısal gücü aracılığıyla, nasıl ulusüstüleştiğini açıklar.¹³⁵ 1980’li yıllarda Amerikan hegemonyasının düşüş içinde olduğu düşünülmüş bir “hegemonik kriz” yaşanmış idi.¹³⁶ Bu Gill’e göre hegemonyanın düşüşünden ziyade Trilateral Commission gibi toplumsal güçler aracılığıyla yeniden yapılanmasına yol açtı. Gill’e göre 1970 ve 1980’li yıllardan başlayarak yaşanan egemen devletler ve ulusal siyasal ekonomileri ve ticaret hareketlerinin hakim olduğu bir düzenden “ulusüstü liberal bir ekonomik düzene” doğru bir gidişat yaşanmakta, dünya ekonomisi dtaha da bütünleşmektedir.¹³⁷ Amerikan hegemonyası “uluslararası düzeydeki sermayenin yapısal gücü” aracılığıyla *ulusüstüleşmektedir*. Gill’e göre bu süreç, *disipliner neo-liberalizm, panoptisizm ve piyasa medeniyetinin* oluşturulması yönünde ve Gill’in yeni anayasalcılık adını verdiği siyasal ve hukuksal çerçevenin gelişmesine yol açmıştır.¹³⁸

Diğer yandan Amsterdam okulu tarafından geliştirilen ve *ulusüstü tarihsel materyalizm* adı verilen yaklaşımlar ulusüstü kavramının tarihsel materyalist bir ontoloji temelinde kuramsal olarak geliştirilmesine ağırlık vermişlerdir.¹³⁹ Sınıf ilişkilerine ve sınıf failliğine merkezi bir rol vererek hem bazı tarihsel materyalist anlayışların devlet merkezçiliğinin, hem de dünya sistemi gibi teorilerin “yapısalcı bütüncülüğü”nün ötesine gider. Gramsci’den yola çıkarak, tarihsel materyalizmi “bir praksis kuramı” olarak yeniden inşa eder ve toplumsal formasyonların yeniden üretim ve dönüşümünde bilinçlilik, ideoloji, kültüre ve kolektif sınıf failinin bu intersübjektif güçleri üretmedeki rolüne ağırlık verir. *Uluslararası*’ndan (international) ziyade *ulusüstü* (transnational) kavramının kuramsal olarak geliştirilmesine ağırlık verirler. Ulusüstü kavramının ulus kavramına ek bir olgu değil, ulus ve uluslararası düzeylerde aynı anda farklı biçimlerde işlevsel olduğunu ileri sürerler. Apeldoorn’un belirttiği gibi, “ulusüstü ilişkiler, uluslararası ilişkiler ve küresel kapitalizm bir tarihsel üçlü oluşturmuştur”.Ulusüstüleşme ulusal toplumlara dışsal bir olgu olmayıp mevcut olan ulusal devlet toplum ilişkilerinin ulusüstüleşmesini odaklanır.

Günümüzde bölgesel ve küresel sınıf oluşumunun neden olduğu ulusüstü sınıf failliğinin merkezinde *neo-liberal bir kontrol* kavramı vardır.¹⁴⁰ Bunun amacı savaş sonrası sınıf uzlaşmasını ve toplumsal ilişkileri özel teşebbüs ve mülkiyet çıkarları lehine yeniden

¹³¹ Örneğin bkz. Henk Overbeek (der.), *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy: the Rise of Transnational Neoliberalism in the 1980s*, Londra, Routledge, 1993.

¹³² Van der Pijl, *Transnational Classes and International Relations*, s. 4.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Dufour, “Historical Materialism and International Relations”, s. 457.

¹³⁵ Gill, *Power and Resistance in the New World Order*, s. 102-115.

¹³⁶ Bkz. Stephen Gill, *American Hegemony and the Trilateral Commission*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

¹³⁷ Ibid., s. 88.

¹³⁸ Stephen Gill, ‘Globalization, Market Civilization, and Disciplinary Neoliberalism’, *Millennium*, Cilt 24, Sayı 3, 1995, s. 399-423.

¹³⁹ Henk Overbeek “Transnational Historical Materialism: Theories of Transnational Class Formation and World Order” Ronen Palan (der.), *Global Political Economy: Contemporary Theories*, Londra ve New York, Routledge, 2000, s. 168-83. Bastiaan van Apeldoorn, “Theorizing the transnational: a historical materialist approach”, *Journal of International Relations and Development*, Cilt 7, 2004, s. 142-176.

¹⁴⁰ Apeldoorn, “Theorising the transnational”, s. 159 (italik orijinalinde).

şekillendirmektir. Neoliberal kontrol kavramı ulusüstüleşmiş sanayi ve liberleşmiş küresel finansal kapitalin dünya görüşlerinin hegemonik bir artikülasyonu olarak görülmelidir. Bu ise ulusüstü kapitalist sınıf tarafından WEF gibi elite fromları aracılığıyla güçlendirilip yaygınlaştırılmaktadır.¹⁴¹ Bu toplumsal yeniden şekillenme sürecinin ulusüstü niteliği önemlidir ve sermaye küresel çapta egemenlik kazanan devletlerin egemenliklerinin ötesinde bir ölçek elde etmiştir.

Neo-Gramscici yaklaşımlara önemli bazı eleştiriler yöneltilmiştir. 1) Önemli bir eleştiri bu yaklaşımın temel kategorisi olan hegemonya kavramı ile ilgilidir. Hegemonya kavramı uluslararası politikayı elitler arası bir mücadele olarak ifade etmekte, “sınıf politikası ve toplumsal ilişkiler yerine rızaya dayanan ideoloji oluşumuna” önem vermekte,¹⁴² aslında hegemonik güçler arasında var olan dayanışmayı büyütmektedir. Rızanın güce olan üstünlüğü ve gerek merkez devletler arasında, gerekse de hegemon ve hegemon olmayan devletler arasında öncellenmesi şüphelidir. Diğer yandan Teschke’nin belirttiği gibi hegemonik düzene olan vurgusu “ulusüstü tarihsel bloklar arasındaki çelişki ve fay hatlarının” önemini göz ardı etmektedir. 2) Burnham, Cox’un *üretim ilişkileri, devlet biçimleri ve dünya düzenleri* arasında var olduğunu söylediği ilişkiler ile, *kurumlar, fikirler ve maddi kapabiliteler*, arasında artiküle ettiği ilişkilerin sorunlu olduğunu, bu yaklaşımın Weber’ci plüralist anlayışın bir versiyonu olduğunu ileri sürer.¹⁴³ 3) Teschke’nin eleştirisi ise birikim yapıları kavramına yöneliktir. Teschke, birikim yapıları kavramının aslında kapitalist üretim biçiminin farklı modlarını ifade ederken neo-Gramscici analizde kapitalizmin kendisinin “tarihsel olarak” kuramsallaştırılmadığını ve bir veri olarak alındığını belirtir. 4) Neo-Gramscici çalışmalarda hegemonya karşıtı analizler marjinalleştirilmekte, anti hegemonik mücadeleler ikinci planda kalmaktadır. 4) Diğer bir eleştiri, Cox’un çağdaş devleti ulusüstü toplumsal güçler tarafından savunulan neo-liberal gündemin bir geçiş kemeri olarak görmesini devletin sermayenin yeniden üretiminde göz ardı edildiğini belirtir.¹⁴⁴ 5) Ayrıca, Cox’un ideolojilerin ve fikirlerin toplumsal değişimdeki rolünü abarttığı¹⁴⁵ ve neo-liberal projenin parçalanmış yapısını dikkate almadığı¹⁴⁶ yönünde eleştiriler bulunmaktadır.

Uluslararası Tarihsel Sosyoloji (UTS)

Uluslararası tarihsel sosyolojinin Uİ’ye en önemli katkısının neo-Gramscici yaklaşımlar gibi uluslararası kavramına sosyolojik ve tarihsel bir içerik vermiş olmasıdır denebilir. Ancak UTS bir bütün değildir ve içinde farklı yaklaşımları barındırmaktadır. Bu yaklaşımlardan en önde geleni Politik Marksizm ve toplumsal mülk ilişkileri adı verilen yaklaşımdır. Politik Marksizm ilk önce tarihçi Robert Brenner¹⁴⁷ ve Ellen M. Wood¹⁴⁸ gibi düşünürler tarafından geliştirilmiştir. 1990’lı yıllardan başlayarak, Justin Rosenberg, Benno Teschke, Hannes Lacher gibi düşünürler Politik Marksizmin temel savlarını farklı şekillerde Uİ’ye

¹⁴¹ Ibid., s.159-160.

¹⁴² Peter Burnham, “Neo-Gramscian hegemony and the international order”, *Capital and Class*, Cilt 45, 1991, 73-93.

¹⁴³ Ibid., s. 73-93.

¹⁴⁴ Ibid., s. 86; Leo Panitch, “Rethinking the role of the state” in *Globalization: Critical Reflections*, J.H. Mittelman (der.), Boulder, Colorado, Lynne Rienner, 1996, s.83-113.

¹⁴⁵ Burnham, 1991, s.79-80.

¹⁴⁶ André Drainville, ‘International Political Economy in the Age of Open Marxism’, *Review of International Political Economy*, Cilt 1, Sayı 1, 1994, s. 105–32.

¹⁴⁷ Robert Brenner, “The Origins of Capitalist Development: a critique of neo-Smithian Marxism”, *New Left Review*, Sayı 104, 1977, s. 25-92.

¹⁴⁸ Ellen M. Wood, “The Separation of the ‘ecoNomic’ and the ‘political’ in capitalism”, E.M.Wood, *Democracy against Capitalism: Renewing Historical Materialism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985; *Empire of Capital*, Londra, Verso, 2003.

uygulamışlar ve toplumsal mülk rejimlerinin karşılaştırılması yolu ile jeopolitik rejimlerin tarihsel bir açıklamasını ve değişen dinamiklerini açıklamaya çalışmışlardır.¹⁴⁹

a. Kapitalizm- Devletler Sistemi İlişkisi

Günümüzde tarihsel materyalist bir Uİ geliştirme çalışmalarının odak noktasını oluşturan temel tartışmalardan birisi kapitalizmin toplumsal ve jeopolitik dinamikleri, uluslararası “uzamsal boyutları”, egemenliğin ortaya çıkışı, küreselleşme, ve eşitsiz ve birleşik gelişme (EBG)¹⁵⁰ gibi konular oluşturmaktadır. Bu tartışmaların ön planında uluslararası ilişkilerin ve “jeopolitik rejimlerin değişen dinamiklerinin” tarihsel ve mukayeseli bir açıklamasının yapılması vardır.¹⁵¹

Ana akım uluslararası ilişkiler yaklaşımlarında kapitalizmin dinamikleri ile devletlerarası jeopolitiğin mantığı birbirinden ayrılır¹⁵² ve uluslararası sistemleri salt siyasal dinamikleriyle inceleyen bir çok analiz vardır. Tarihsel materyalist perspektif ise jeopolitiğin analizine farklı üretim koşullarının/ mülkiyet ilişkilerinin incelenmesiyle başlar. Bu anlayışa göre modern jeopolitiğin analizi kapitalizmin yapısal özelliklerinin anlaşılmasını gerektirir. Devletler sistemi ve kapitalizm arasındaki ilişkiyle ilgili olarak farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bunlardan birincisi “tek sermaye mantığı” okulu diyebileceğimiz yaklaşımdır ve Klasik Marksist yazılarda olduğu gibi günümüzde de temsilcileri vardır. Bu yaklaşıma göre kapitalizm ve devletler sistemi iç içe bir gelişme göstermiştir. Gerçekten de klasik Marksist düşünce 1859 *Önsöz*’ünün çerçevesinde ve altyapı/ üst yapı kavramsallaştırmasının uzantısı olarak, kapitalizm ile ulus devlet arasında zorunlu bir ilişki olduğunu varsaymış, kapitalizmin ortaya çıkışını *neden*, ulus devletin ortaya çıkışını ise bir *sonuç* olarak görmüştür. Devletler sisteminin ortaya çıkışıyla kapitalizm arasında eşzamanlı bir ilişki varsaymasına rağmen klasik Marksist yazınlarda ulusal/uluslararası arasındaki ilişki ve modernleşmenin küresel boyutları¹⁵³ ile ilgili yırıntılı bir inceleme yoktur. Yukarıda da belirtildiği gibi klasik emperyalizm kuramları emperyalizmin dinamiklerini çoğulcu devletler sisteminin ortaya çıkardığı kuramsal sorunları dikkate almadan incelemiştir. Örneğin Wallerstein’a¹⁵⁴ göre devletler sistemi kapitalist dünya ekonomisiyle içi içe doğmuştur ve kapitalist sınıf ilişkilerinin sürdürülmesi ve artık değer transferinde kapitalizmin ayrılmaz bir parçasıdır.¹⁵⁵ Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Wallerstein’ın devletler sisteminin incelenmesine ilişkin ekonomist bir yaklaşım benimsemesi ve determinist yaklaşımı, diğer yandan da kapitalizm tanımı farklı eleştirilerin hedefi olmuştur. Braumühl ve Barker kapitalizmi Wallerstein gibi değişim ilişkileri olarak değil daha Marksist anlamıyla üretici güçler ve üretim ilişkileri ile artık değer elde edilmesi süreci ile ilgili olarak tanımlar. Bu tartışmalar gündemde iken uluslararası ilişkiler alanında ana akım devletler sistemi anlayışını eleştiren en önemli başlangıç katkılarından birisini John Ruggie yapmıştır.¹⁵⁶ Ruggie’nin yarı-inşacı modernleşme analizi ve bu çerçevede feodalizmin âdemi merkeziyetçi sisteminden modern

¹⁴⁹ Benno Teschke, “Bourgeois revolution, state formation and the absence of the international”, *Historical Materialism*, Cilt 13, 2005, s. 3-26.

¹⁵⁰ Dufour, “Historical Materialism and International Relations”, s. 461.

¹⁵¹ Ibid., 468, 469.

¹⁵² Bkz. Alexander Wendt, “Why a World State is Inevitable”, *European Journal of International Relations*, Sayı 4, 2003, s.494.

¹⁵³ Bkz. Hannes Lacher, *Beyond Globalization: Capitalism, Territoriality and the International Relations of Modernity*, Londra, Routledge, 2006.

¹⁵⁴ Wallerstein, *The Modern World System, Volume I*.

¹⁵⁵ Ibid., s.348. Devletler sistemi kapitalizm ilişkisi kapsamında bkz. Faruk Yalvaç, “World System Studies and International Relations”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 9, Sayı 3, 1980, s. 229-244; Christopher Chase-Dunn, “Interstate System and Capitalist World Economy: One Logic or Two”, *International Studies Quarterly*, cilt 25, Sayı 1, 1981, s. 19-42.

¹⁵⁶ J.G. Ruggie, “Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis”, R.O. Keohane (der.), *Neorealism and its Critics*, Princeton, Princeton University Press, 1986, s. 131-157.

egemenliğe geçişini bir sorun olarak gündeme getirmesi, daha sonra uluslararası devletler sisteminin nasıl doğduğuna ilişkin çeşitli yaklaşımları da tetikleyecektir.

Bu konuya ilişkin ilk ve en önemli girişim Justin Rosenberg tarafından yapılmıştır. Rosenberg *The Empire of Civil Society*¹⁵⁷ başlıklı kitabında jeopolitik sistemlerle üretim biçimleri arasındaki ilişkiyi göstermiştir. Rosenberg'den sonra gelen çalışmalar bu konuyu farklı boyutlarıyla geliştirmişler ve zengin bir kuramsal tartışma ortamı başlatmışlardır. Rosenberg'e göre farklı jeopolitik sistemler, farklı üretim biçimlerinin dinamikleriyle ilişkilidir. Jeopolitik sistemlerle (Yunan polis sistemi, İtalyan rönesansının şehir devleti sistemi, erken modern imparatorluklar ve modern devletler sistemi) ile farklı üretim biçimleri ve toplumsal yapılar ile olan yakın bir ilişki vardır. Rosenberg'e göre *Sivil Toplumun İmparatorluğu*'nu yaratan, siyasal olan ile ekonomik arasında yapısal bir ayrıma yol açan kapitalizmdir. İşte bu ayrımdır ki modern uluslararası ilişkilerin Janus yüzünün de kaynağıdır.¹⁵⁸ Rosenberg'e göre uluslararası *anarşinin toplumsal* bir kategori olarak incelenmesi gerekir. Birçok jeopolitik düzenin özelliği anarşi olmasına rağmen, kapitalizm öncesi sistemler çağdaş kapitalist sistemden sömürü ilişkileri nedeniyle "yapısal bir devamsızlıkla ayrılır". Örneğin feodalizmde bir güç dengesi sistemi olamazdı zira "savaş ve siyasal gelişme artık değer elde etmenin en önemli mekanizmalarından biriydi".¹⁵⁹ Bu nedenle Rosenberg, anarşi gibi güç dengesi kavramının da tarihsel gelişme süreçleri içine oturtulması gerektiğini ileri sürer. Rosenberg'e göre, güç dengesi devletlerarası anarşinin "zamansız mantığı" değil, *görünmez elin* (kapitalist anarşinin, sivil toplumun anarşisi) devletler aracılığı ile uluslararası alana yansıyan şeklidir. Bu nedenlerle Rosenberg güç dengesi kavramı yerine Troçki'nin *eşitsiz ve bileşik gelişme (EBG)* kuramının kapitalist uluslararası sistemin dinamiklerini daha iyi yansıtacağını ileri sürer. Bu konuya aşağıda değinilecektir.

Rosenberg'in devletler sistemi ve kapitalizm arasındaki yaklaşımı yapısalcı bir Marksizm anlayışını yansıtmaktadır. Avrupa tarihi birbirlerini takip eden jeopolitik düzenler açısından tarif edilmektedir. Ancak toplumsal çatışmalar, devrimler ve savaşların bu dönüşümlerdeki rolü gözardı edilmekte, faillik ve sınıf mücadelesi ikinci plana itilmektedir. Kapitalizm, modern devlet ve devletler sistemi arasındaki karmaşık tarihsel dinamikler göz ardı edilmekte, her üçü kapitalist modernitenin eşzamanlı gelişmeleri olarak değerlendirilmektedir.¹⁶⁰ Teschke'nin ifade ettiği gibi bu açıklamalar "kapitalizmin açıklayıcı gücünü abartmakta, kapitalizm, devlet ve devletler sisteminin bir arada gelişimini (ama bir arada ortaya çıkışını değil) abartmaktadır"¹⁶¹ ve genel olarak Marx'ın olguları somut insan pratiğinin sonucu olarak gören diyalektik yöntemine ters düşmektedir.¹⁶²

Kapitalizm ve devletler sistemi arasındaki ilişkiyle ilgili tartışmalar günümüzde hangisinin hangisini belirlediğinden ziyade, bizzat bu ikisi arasındaki ilişkinin nasıl anlaşılması gerektiği yönünde gelişmiştir. Konuyla ilgili sorulan soru, özünde *topraksal olmayan kapitalist piyasa ilişkileri* sisteminin niye *topraksal bir devletler sistemi* ile bir arada var olduğu veya böyle bir sisteme ihtiyacı olduğu sorusudur. Bir başka deyişle, kapitalist dünya ekonomisindeki siyasal biçimin niye bir dünya devleti olmayıp çoğulcu bir jeopolitik yapı gösterdiğidir ve/veya buna ihtiyacı olduğudur. Yine aynı yaklaşımın bir uzantısı olarak, şayet kapitalizm küreselleşme ile ulus ötesi bir yapıya sahip oldu ise, o zaman ona uyan bir ulus ötesi örgütlenme biçimi gerektirmemekte midir?

¹⁵⁷ Justin Rosenberg, *The Empire of Civil Society: A Critique of the Realist Theory of International Relations*, Londra, Verso, 1994.

¹⁵⁸ Rosenberg, *The Empire of Civil Society*, s. 8.

¹⁵⁹ Ibid., s. 140.

¹⁶⁰ Teschke, "Marxism", s. 178.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid., s. 180.

Kapitalizm devletler sistemi ilişkisine yönelik önemli bir yaklaşım, devletler sistemi ile kapitalizm arasında bir ilişki olduğunu kabul etmekle birlikte, ikisinin mantığının birbirine indirgenemeyeceğini savunan “iki mantık” yaklaşımıdır. Callinicos¹⁶³ ve Harvey¹⁶⁴ tarafından savunulan bu yaklaşım klasik emperyalizm teorilerini yeniden formüle ederek tarihsel materyalist bir jeopolitik anlayış geliştirmek istemektedirler. Kapitalist birikim sürecinin ekonomik mantığına teritoryal bir mantık ekleyerek emperyalizm kuramının çağdaş bir şeklini sunar.

David Harvey “kapitalist mantık” ile “topraksal mantık” arasında bir ayrım yapmakta¹⁶⁵ bunların diyalektik olarak ilişki içinde olduklarını ancak bunların birbirlerine indirgenemeyeceğini belirtmektedir. Harvey, “yeni emperyalizmi” devlet yöneticileri tarafından uygulanan “topraksal güç düzeni” ile firmalar tarafından takip edilen ulusüstü bir ‘kapitalist güç düzeni’ arasındaki çelişkinin belirlediğini belirtir. Harvey’e göre “gücün teritoryal ve kapitalist mantığı birbirlerinden farklıdır”. Kapitalistler sürekli olarak daha çok sermaye birikimi ve kâr peşinde koşarken, politikacılar devletlerinin gücünü başka devletlere karşı artırmaya çalışır. Kuramsal olarak birbirlerinden farklı olmasına rağmen, bu iki mantık birbirleriyle çelişkili ve diyalektik bir şekilde kesişirler. Callinicos analizinde topraksal mantığı kapitalist üretim biçiminin işleyişine entegre etmeye çalışır ve tarihsel olarak özgül kapitalist bir jeopolitik geliştirir. Bu realizmin soyutlamalarını da kapsayan ve indirgemeci olmayan bir yaklaşımdır. Tartışmasının en dikkat çekici yanı topraksal mantığı kapitalizme indirgememesi ancak bu ilişkinin çağdaş şeklinin kapitalist üretim biçimi tarafından şekillendiğini ileri sürmesidir. Callinicos bu yaklaşımın emperyalizm kuramlarının indirgemeciliğini önlediğini de belirtir. Marx’ın yukarıda sözünü ettiğimiz “önceden belirlenen nedenlere indirgenemeyecek gittikçe karmaşıklaşan belirlenimlerin eklenmesi” yöntemini kullanarak jeopolitik mantığı eklemeye çalışır. Callinicos’a göre bu “herhangi bir Marksist uluslararası ilişkiler analizinde realist bir moment” yaratacaktır. Bu doğal olarak üretim biçiminden kopmuş bir jeopolitik mantığın yeniden yaratılıp yaratılmadığı sorusunu da gündeme getirir. Callinicos devletler sisteminin kapitalizmden önce gelmiş olmasının bir fark yaratmamakla birlikte, yandan kapitalizmin eşitsiz gelişimi”nin devletler sisteminin çoğulcu yapısını koruyan güçlü bir merkez kaç kuvvettir olduğunu belirtir. Bu ise Kautsky’ci bir ultra emperyalizm olasılığının pratik bir politika olmasını zorlaştırır. Parçalanmış bir devletler sistemi kapitalist gelişmenin zorunlu bir özelliğidir. Callinicos jeopolitik rekabetin özgül bağımsızlığını gündeme getirirken Marksist uluslararası ilişkiler kuramında kapitalizme indirgenemeyecek “gerçekçi bir moment” görür.

Harvey ve Callinicos’un görüşlerinin UI’de bilinen adıyla birinci Weberci dönemin devletler sistemi anlayışından ne kadar farklı olduğu sorulabilir. Gerçekten de devletler sisteminin kendi özgül belirlenimleri olduğunu ileri sürmesi, Callinicos’un “Weberci çoğulcu bir model” benimsediği suçlamalarına neden olmuştur.¹⁶⁶

İki okul mantığına yöneltelen diğer önemli bir eleştiri, bu yaklaşımda “uluslararası” tartışmasının tam olarak kuramsallaştırılamamış olması, kapitalist jeopolitiğin özgüllüğünün tam olarak ne olduğunun ortada olmamasıdır. Bir başka deyişle kuramsal düzeyde sermaye mantığı ile topraksal mantığın diyalektik olarak birbirleriyle ilişkili olduğu iddiası ötesinde, kapitalizm devletlerin mantığını değiştirmez. Örneğin Pozo Martin, söz konusu jeopolitik anlayışın ne ölçüde tarihsel materyalist bir anlayış olduğunu ve jeopolitiğin sözü edilen bağımsızlığının realizmin yeniden işin içine sokulması olduğunu ileri sürer. Pozo Martin iki mantık analizinin bir taraftan jeopolitiği sermayeden soyutlanmış bir şekilde

163 Alex Callinicos, “How to Solve the Many-state Problem: A Reply to the Debate”, *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 22, Sayı 1, 2009, s.89-105.

164 David Harvey, *The New Imperialism*, Oxford and New York, Oxford University Press, 2003.

165 Ibid., s. 27 ve *passim*.

166 Hannes Lacher ve Benno Teschke, “The Changing ‘Logics’ of Capitalist Competition”, *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 20, Sayı.4, 2007, s.564-580.

incelenemeyeceğini ileri sürerek için materyalist olduğunu, diğer yandan ise kapitalizme indirgenemeyecek belirlenimler sunduğunu belirtir.¹⁶⁷

Devletler sistemi ve kapitalizm arasındaki ilişkiyle bağlantılı olarak güncel tarihsel materyalist yaklaşımların bir diğer önemli kolunu Politik Marksizm'in görüşleri oluşturmaktadır. Politik Marksizm tarihçi Robert Brenner, Ellen M. Wood gibi düşünürler tarafından geliştirilmiş,¹⁶⁸ UI'ye kısmen Justin Rosenberg, ama ayrıntılı olarak da Benno Teschke ve Hannes Lacher tarafından uygulanmıştır.¹⁶⁹ Rosenberg'in çalışmaları da kapitalizm ve devletler sistemi ilişkisini incelese de Benno Teschke ve Lacher'in çalışmalarından farklıdır. Her iki grup düşünür de kapitalizmdeki politik alanın ekonomik alandan ayrılmasına odaklanmakla birlikte Teschke ve Lacher mülk ilişkilerinin ve bunun yarattığı sınıf mücadelelerinin öneminin altını çizip daha fâilsel bir yaklaşım getirirlerken, yukarıda da belirtildiği gibi Rosenberg üretim biçiminin özelliklerini vurgulayan daha yapısal bir inceleme ortaya koyar.

Teschke ve Lacher kapitalizm- jeopolitik sistemler ilişkisini Politik Marksizmin mülk ilişkileri kavramından yola çıkarak incelerler. Siyasal Marksizmin kilit ismi Brenner üretim biçimi kavramı yerine kapitalizm-öncesi ve kapitalist toplumsal formasyonların kurumsal ilişkilerinin ayırt edilebilmesi için toplumsal mülk ilişkileri kavramını kullanılmaktadır.¹⁷⁰ Brenner'e göre toplumsal mülk ilişkileri ve sınıf güçleri arasındaki denge farklı toplumsal yeniden üretim kural ve stratejilerine yol açmaktadır. Bu toplumsal antagonizmaların ve çelişkilerin nasıl çözüleceği önceden belirlenemez; bu çelişkilerin çözümü lineer bir gelişme göstermez ve sınıflar arasındaki güç dengesine bağlıdır.

Politik Marksizmin görüşlerinin odak noktası kapitalist üretim biçiminde siyasal alan ile ekonomik alanın birbirinden ayrılmasıdır. Ekonomik ve siyasal alanın ayrılması kapitalist üretim biçiminin bir özelliğidir.¹⁷¹ Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte feodal üretim biçiminde hakim olan *jeopolitik birikim stratejileri* yerine *artık elde etmeye yönelik birikim stratejileri* ön plana geçer. Pre-kapitalist hakimiyet biçimleri *ekonomik sömürü gücü* ya da *artığın elde etme momentini*, *siyasal hakimiyet gücü ile birleştirirken*, kapitalist üretim biçiminde *artığın elde edilmesi ekonomik mekanizmalarla olur*¹⁷² ve *soyut siyasal ilişkilerin oluşmasına yol açar*. Bu nedenle ekonomi ile politika birbirlerinden ayrı alanlar olarak ortaya çıkar. Kapitalist devlet siyasal hakimiyet gücü ile de ekonomik sömürü gücünü destekler. "Uluslararası ilişkiler" ise sermayenin toplumsal bir ilişki olarak varlığının özel bir biçimi olarak tanımlanır.

Politik Marksizmin savlarını UI'ye uygulayan Benno Teschke de Vestfalya sisteminin modern devletlerarası ilişkilerde bir dönüm noktası olarak ele alınmasını eleştirir. Teschke'ye göre uluslararası ilişkiler kuramı tarihsel kökenlerinden soyutlanmış bir *1648 Vesfalya Miti*¹⁷³

167 Gonzalo Pozo Martin, "Autonomous or Materialist Geopolitics", *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 20 Sayı 1, 2007, s.551-63; Neil Davidson, "Putting the Nation back into 'The International'", *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 22, Sayı 1, 2009, s.9.

168 E.M. Wood, *Empire of Capital*, Londra, New York, Verso, 2003; *The Pristine Culture of Capitalism*, Londra, Verso, 1991; "The Separation of the Economic and the Political in Capitalism", *New Left Review*, Cilt 127, 1981, s.66-95; Robert Brenner, "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-industrial Europe", *Past and Present*, Cilt 70, 1976, s. 30-75 ve "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review*, Sayı 104, 1977, s.25-92; "The agrarian Roots of European Capitalism", T.H.Aston ve C.H.E. Philpin (der.), *The Brenner Debate: Agrarian Class structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, s. 213- 320.

169 W. Bonefeld ve K. Psychopedis, *Open Marxism*, Cilt I, Londra, Pluto Press, 1992.

170 Brenner, "Agrarian Cass Structure and Economic Development", "The Agrarian Roots of European Capitalism", *Past & Present*, 97: 16-113; "Agrarian Class Structures and Economic Development in Pre-Industrial Europe", in Aston & Philpin (eds.) 1985; "Feudalism", in *The New Palgrave Marxism Economics*, edited by John Eatwell et al., Londra, Palgrave, 1985.

171 Wood, "The Separation of the Economic and the Political in Capitalism", s.66-95.

172 Teschke, "Bourgeois Revolution, State Formation and the Absence of the International", *Historical Materialism*, s. 11.

173 Teschke, *The Myth of 1648*.

üzerine kurulmuştur. 1648 sistemi modern anlamda egemen devletlerden oluşan bir sistem değil, mutlakiyetçi devlet oluşumunda bir aşamadır. 1648 Vestfalya “uluslararası”nın başlangıcıdır ancak modern uluslararası sistemin başlangıcı değildir. Teschke’ye göre Vestfalya sisteminin “modern olmayan yapısını ortaya çıkarmak” uluslararası düzenin “sistemik yapı ilkesi olarak” anarşi değil “egemenliğin toplumsal ilişkilerini” temel alan bir yaklaşımla mümkün olabilir. Waltz’ın düşündüğünün tersine, jeopolitik düzenler “onu oluşturan birimlerin niteliklerine göre yönetilir ve bunlarda kendilerine özgü mülkiyet ilişkilerine dayanır.”¹⁷⁴ Teschke’nin görüşleri Rosenberg’in sınıf ve mülk ilişkilerine daha çok ağırlık vermesiyle ayrılır. Teschke’ye Rosenberg tarih üstü genellemeler içeren bir Uİ anlayışı geliştirmiştir. Somut olarak da, Siyasal Marksist’lerin sorduğu bir soruyu, kapitalizmin niye bir devletler sistemi gerektirdiği sorusuna cevap vermemektedir.

Teschke farklı mülkiyet ilişkilerinin hakim sınıfların kendilerini yeniden üretimi ve bunun tarihsel olarak özgül jeopolitik etkileşimler üzerine olan etkisini inceler. Farklı sınıf güçleri dengesine dayanan toplumsal mülk ilişkileri değişken “jeopolitik yeniden üretim stratejileri” ortaya çıkarır. Teschke bu doğrultuda önce *feodal jeopolitiğin sui jenerik niteliğini* inceler.¹⁷⁵ Uluslararası ilişkilerin kurucu momenti olarak kabul edilen Vestfalya sistemi çoklu bir teritoryal oluşuma dayansa da, sistemin pratiklerinin esas olarak dinastik bir sistemin toplumsal ilişkilerine dayandığını belirtir. Fransız ve kıt’a Avrupa’sı mutlakiyetçi rejimler pre-kapitalist üretim ilişkilerine ve modernlik öncesi uluslararası ilişkiler pratiklerine dayanıyordu (dinastiler arası evlilikler, veraset savaşları, merkantilist ticaret savaşları, vb. gibi). Mutlakiyetçi dönemdeki saldırgan dış politikalar ve savaşın yönetici elitlerin yeniden üretim sürecinde jeopolitik bir birikim aracı olarak kullanılması da bununla ilgilidir. Bir başka deyişle mülk ilişkileri sadece siyasal rejim ve jeopolitik rejimleri değil, aynı zamanda farklı dış politika eylem stratejilerini de belirlemiştir.

Teschke kapitalizmin gelişme sürecinde ortaya çıkan niteliksel değişikliği 1648’den alıp ilk modern kapitalist devlet olan İngiltere’nin 1688 Devrimi ile 1713 yılları arasına kaydırır. İngiltere’de onaltıncı yüzyılda tarımsal kapitalizmin yükselişi gayrikişisel kapitalist egemenlik biçimi ve özgün bir devlet/toplum kompleksi yaratmıştır. Daha sonra İngiliz kapitalizmi kendi sistemini jeopolitik baskı yoluyla Kıta Avrupadaki mutlakiyetçi devletlere kaydırmıştır. Bu devletler jeopolitik birikim kapasitelerini İngiltere’den gelen rekabetçi baskılara karşı kendilerini yeni koşullara adapte etmek için kullanmışlardır. Kapitalist genişleme “kendi imgesinde” bir dünya yaratan ulusüstü ve homojen bir süreç değildir. Kapitalizm, genişlediği toplumlardaki mülkiyet ilişkileri ve sınıf yapısına göre şekil almıştır. Örneğin dünya sistemi perspektifi farklı sınıf çatışmalarının yapısını sadece sistemin mantığına göre değerlendirdiği için kapitalizmin bölgesel olarak almış olduğu farklı biçimleri açıklayamaz (örneğin Doğu-Elbede ikinci serflik). Ancak bu coğrafi bölgelerdeki iş gücü rejimleri sadece dünya sisteminin yapısal dayatmalarının sonucu olarak pasif bir biçimde gelişmemiştir. Tam tersi, dış baskılara aktif tepkiler veren mevcut sınıf çelişkisi ve çatışmaları sonucu ortaya çıkmışlardır. Benzer şekilde, Siyasal Marksist anlayışa göre devlet çıkarları, dünya sistemi perspektifinde olduğu gibi ticari sınıf çıkarlarını değil, “farklı jeostratejik projelerin inşasını olanaklı kılan...yeniden üretim stratejilerini yansıtmaktadır”.¹⁷⁶

Siyasal Marksistlere göre devletler sisteminin Dünya Sistemi Perspektifi ya da Rosenberg’in açıklamalarında olduğu gibi dünya ekonomisi için işlevsel olduğunu bildirmek yeterli değildir. Kapitalizm-devletler sistemi ilişkisinin kuramsal ve tarihsel bir açıklamasının yapılması gerekir. Devletler sistemi ile kapitalizm arasındaki *genetik* ayrılık kapitalist birikim ile siyasal egemenlik uzamları arasında kapitalist/pre-kapitalist ayrımını aşan birbirinden çok

174 Ibid., s.3, 46.

175 Benno Teschke, “Geopolitical relations in the European Middle Ages: history and theory”, *International Organization*, 1998, 52: 325-58.

176 Teschke, “Marksizm”, s.171.

farklı tarihsel/mekansal düzenlerin açıklanmasını sağlar. Dünya sistemi perspektifi, klasik Marksist teori ya da emperyalizm kuramı devletler sisteminin “nedensel olarak” kapitalizm tarafından yaratılıp yaratılmadığı sorunuyla ilgilenmez; bu ilişkinin senkronik bir şekilde ortaya çıktığı varsayımından yola çıkar. Teschke ve Lacher ise egemen devletler sisteminin doğrudan doğruya kapitalist üretim biçimi ile zamansal olarak aynı anda ortaya çıkmadığını, modern devletler sisteminin daha çok Avrupa Mutlakiyetçiliğinin bir kalıntısı olduğunu belirtirler.¹⁷⁷ Teschke ve Lacher devletler sistemini kapitalizme içsel bir olgu olarak kabul etmezler. Bu savın sonucu olarak, onlara göre sermayenin gelişmesinin küresel bir devlet ortaya çıkarmaması için sosyolojik bir neden yoktur. Devletler sistemi kapitalisttir zira kapitalizmin *totalizasyon sürecinde* kapitalist olmuştur- bir başka deyişle kapitalizmin bütünleşme sürecinde (ama öyle bir bütünlük ki, içsel olarak farklılıkları olan ve çelişkiler üreten bir bütünlük).¹⁷⁸

Lacher’de benzer savlar ileri sürer.¹⁷⁹ Lacher’e göre de kapitalist siyasal uzamın devletliliği (*interstateness*) sermaye ilişkisinin yapısından türetilemez. Lacher’e göre Rosenberg *Sivil Toplum İmparatorluğu*’nda devletler sisteminin niye kapitalizmin ortaya çıkışıyla mümkün olduğu konusunda bir açıklama yapmaz. Rosenberg’in ileri sürdüğü gibi kapitalizmde siyasal alanın ekonomik güçten soyutlanmış bir yapı olarak görüntüsü, siyasal gücün çoklu, birbirleriyle rekabet eden ve teritoryal olarak örgütlenmiş *egemenlikler şeklinde örgütlenmesi* gerektiği sonucuna götürmez.¹⁸⁰ Lacher, Rosenberg’in savlarının bir toplumsal ilişki olarak sermayenin niye sistematik olarak egemen ulus devletler sistemini ortaya çıkarıp yeniden üretimine katkıda bulunduğunu açıklayamadığını belirtir. Lacher’e göre Politik Marksizmi gerek dünya sistemi perspektifi, gerekse de Rosenberg’in görüşlerinden ayıran bizzat kapitalist siyasal uzamın jeopolitik yapısını açıklayabilmesidir.¹⁸¹

Teschke ve Lacher aynı sorunun farklı bir boyutuna, devletler sistemi ve kapitalizm ilişkisinin zamansal boyutuna odaklanırlar.¹⁸² Feodal jeopolitik düzen ile kapitalist jeopolitik düzen birbirinden farklı olup mutlakiyetçilik henüz kapitalist bir sistem değildir. Mutlakiyetçi dönemin feodalizmden tek farkı hiyerarşik ve merkezîyetçi yapısıdır. Ancak her iki siyasal düzende siyasal artık elde etme stratejilerine dayanır. Feodalizmin “parselleşmiş kişisel hakimiyeti” ile “mutlakiyetçiliğin genelleşmiş kişisel hakimiyeti” arasında artığın elde etme açısından büyük bir farkı yoktur. Bu nedenle uluslararası ilişkilerde moderniteye geçiş teritoryal bir düzene geçiş ile açıklanamaz.¹⁸³ Lacher toplumsal gelişme aşamalarını feodal-mutlakiyetçi-kapitalist olmak üzere sınıflandırmakta, her üçünün jeopolitiğini de birbirinden ayırmaktadır. Lacher’e göre önemli olan Harvey ve Callinicos gibi ekonomik mantık ile jeopolitik mantığı birbirinden ayırıp bunların tarihsel “kesişme” noktalarını ortaya çıkarmak değil, tam tersinden başlayarak gerçek toplumsal, ekonomik ve jeopolitik çatışmaları yeniden inşa ederek kapitalist jeopolitik rekabet ve işbirliğinin çoklu mantığını anlamaktır. Lacher ulus devletin kapitalizm olmadan da var olabileceğini ve kapitalizmin içsel genişleme mantığına ve günümüzdeki gelişmesine uygun farklı siyasal biçimlere de açık olabileceğini ileri sürer.

¹⁷⁷ Teschke ve Lacher, “The Changing ‘Logics’ of Capitalist Competition”, s.565-580.

¹⁷⁸ Lacher, “Making sense of the international system”, s. 162.

¹⁷⁹ Hannes Lacher, “Making sense of the international system: The promises and pitfalls of contemporary Marxist theories of international relations”, Mark Rupert ve Hazel Smith (der.), *Historical Materialism and Globalization*, Londra ve New York, Routledge, 2010, s.146-164, s. 162. “International Transformation and the Persistence of Territoriality: Toward a New Political Geography of Capitalism”, *Review of International Political Economy*, Cilt 12, Sayı 1, 2005, s.26- 52.

¹⁸⁰ Ibid., s. 157.

¹⁸¹ Ibid., s. 158.

¹⁸² Teschke ve Lacher, “The Changing ‘Logics’ of Capitalist Competition”, s.565-580.

¹⁸³ John Ruggie, “Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Nerealist Synthesis”, *World Politics*, Cilt 35, Sayı. 1, 1983, s. 26-85; “Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations”, *International Organization*, Cilt 47, Sayı 1, 1993, s. 139-174.

b.Eşitsiz ve Birleşik Gelişme (EBG)

Eşitsiz ve Birleşik Gelişme (EBG) kavramını Troçki Rusya’da kapitalizm tam yeşermeden bir devrim yapıp yapılamayacağına ilişkin olarak ortaya atmıştır.¹⁸⁴ Troçki bu sorunun cevabını EBG kavramı çerçevesinde açıklamıştır. Troçki klasik Marksizmde öngörülen ve kapitalizmin, kendi imgesinde bir dünya yaratma vizyonuna karşın, tarihsel gelişmenin farklı ve jenerik eşitsizliğine dikkati çeker. Troçki’ye göre toplumlar arası eşitsizlik tarihsel sürecin en genel yasasıdır. “Evrensel eşitsizlik” yasasından türeyen bir başka yasa ise “birleşik gelişme yasası”dır. Burada kullanılan gelişme kavramı, modernleşme kuramlarında olduğu gibi bütün devletlerin benzer aşamalardan geçeceği tek yönlü bir süreç olarak değil, eşitsiz ve birleşik toplumsal değişimin bir boyutu olarak kullanılmaktadır. Troçki’nin EBG kavramı ontolojik olarak kendisine gelişme kavramını temel almakta, toplumsal yapıların evrimini gelişme dinamikleri çerçevesinde tarihsel bir süreç içine yerleştirmektedir. Troçki, Rusya’nın Batı’nın gelişme tecrübesinden yararlanarak ikili bir gelişme değil, “kesintisiz” ve “sürekli” bir devrim gerçekleştirebileceğini ileri sürer. Troçki’ye göre kapitalizm genişleme dinamiği ile dünya tarihini yaratmaktadır ancak bu yayılma sürecinde, eşitsizliğe de neden olmaktadır.¹⁸⁵ Eşitsizlik ülkelerin gelişme aşamalarındaki farklı düzeyleri ifade eder. Kapitalizmin yarattığı ivme altında, az gelişmiş ülkeler ileri ülkeleri yakalama çabası içine girerler. Troçki bu gelişme sürecini “dışsal zorunluluğun kamçısı” olarak niteler. Birleşik gelişme “farklı adımların birleşmesini, arkaik olanın daha çağdaş biçimlerle amalgamı”nı ifade eder. Devletler farklı gelişme aşamalarını “atlamaya” kapitalist ülkeler gibi olmaya çalışırlar. Sadece Rusya değil, Fransa ve ABD gibi ülkelerde “tarihsel azgelişmişliğin ayrıcalığı”ndan yararlanarak gelişme tempolarını hızlandırmışlardır. Bu geç gelenlerin daha gelişmiş ülkeleri bizzat geri kalmışlıkları nedeniyle geçebileceğini de ifade eder.¹⁸⁶ Ancak bu yakalama süreci hiç bir zaman gelişmiş bir ülkenin sosyolojik süreçlerinin aynısının tekrarı olmaz.

Troçki’nin EBG kavramı son yıllarda UI’deki kuramsal tartışmalara damgasını vurmuş bir kavramdır. Özellikle Rosenberg bu kavramı alıp uluslararası kavramının sosyolojik bir açıklamasını yapmak üzere kullanmıştır.¹⁸⁷ Bu doğrultuda tarih dışı olarak nitelediği güç dengesi kuramının Troçki’den benimsediği EBG ile yer değiştirmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Rosenberg’e göre EBG tarihsel gelişmenin her zaman “çoğulcu ve interaktif” olmasından kaynaklanmaktadır¹⁸⁸ ve kökeninde “toplumsal gelişmenin uzamsal ve zamansal eşitsizliği” ve bunun da “çok merkezli ve interaktif ” niteliği yatmaktadır.¹⁸⁹ Rosenberg Troçki’nin görüşlerine ontolojik bir önvarsayım-toplumlararası çoğulculuğu ekler ve uluslararası *toplumsal* nedenselliğini ortaya koymaya çalışır.¹⁹⁰ Ortaya attığı soru,

184 Leon Trotsky, *The History of the Russian Revolution*, Rusça’dan çeviren M. Eastman, Londra, Victor Gollancz Ltd., 1932.

185 Leon Trotsky, *The Third International After Lenin*, 4. basım, Londra ve New York, Pathfinder, 1996, s.39

186 Trotsky, *The History of the Russian Revolution*, s. 24-25.

187 Bu kısmın açıklanmasında şu eserlerden yararlanılmıştır: Justin Rosenberg, “Basic Problems in the Theory of Uneven and Combined Development: A Reply to the CRIA Forum”, *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 22, Sayı 1, 2009, s.108; “Basic Problems in the Theory of Uneven and Combined Development . Part II: Unevenness and Political Multiplicity”, *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 23, Sayı. 1, 2010; “The ‘Philosophical Premises’ of”; Alex Callinicos ve Justin Rosenberg, “Uneven and Combined Development: The Social-Relational Substratum of the ‘International’? An Exchange of Letters”, *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 21, Sayı 1, 2008, s.77-112.

188 Rosenberg, “Philosophical Premises”, s. 4. Hobson, Lawson ve Rosenberg EBG’nin etrafında oluşan UI kuramının, uluslararası ilişkilerde dış ve iç politikanın aynı kuram altında birleştiği bir aşamayı temsil ettiğini ve toplum bilim kuramının farklı toplumsal ilişkiler arasındaki etkileşimi ve bunların sonuçlarını içine alacak şekilde yeniden şekillendirilmesini ifade ettiğini ileri sürerler. Hobson, Lawson ve Rosenberg, “Historical Sociology”, s. 3358, 3363, 3366.

189 Ibid., s. 17.

190 Ibid., s. 18 (italik orijinalde), s.12.

“uluslararası- insan dünyasının siyasal çoğulculuğunu- *toplumsal* gelişmenin eşitsiz ve birleşik niteliğinden çıkarsayabilir miyiz?” sorusudur. Sorduğu ikinci soru ise, siyasal gerçekçilik ile ilgilidir: “Böyle bir çıkarsama yapılabilirse bile, gerçekçi bir açıklamayı işin içine sokmadan ya da devletler sistemi ve kapitalizm ilişkisinde ‘gerçekçi bir moment’ varsaymadan jeopolitiğin dinamiklerini açıklamak mümkün müdür?” Rosenberge’e göre EBG kavramı bunu sağlamaktadır ve uluslararası kuramın gelişmesini engelleyen gerçekçi “uluslararası” anlayışı yerine, sosyolojik ve gerçekçi olmayan bir uluslararası anlayış sağlamaktadır.¹⁹¹ Kavram aynı zamanda sosyolojik bir içerikten yoksun olarak kullanılan şeyleşmiş realist kavramları da kurtarmaya yöneliktir. Bu realizmin eksik olan sosyolojik bağlantısını da sağlamaktadır. *Uluslararası* şimdi *eşitsizliğin* bir ifadesi olur.¹⁹²

Rosenberg’e göre geri toplumların gelişmesi ileri kapitalist güçlerin hakim olduğu mevcut bir dünya pazarının baskısı altında gerçekleşmiştir. Bu gerçek, uluslararası ilişkilerin merkezi analiz birimi olarak uniter egemen devlet anlayışı fikrinin terkedilmesini gerektirmektedir. Rosenberg bir çok jeopolitik sistemin özelliğinin anarşik olmasına rağmen, pre-kapitalist ve modern kapitalist uluslararası düzenin birbirlerinden “yapısal bir devamsızlık” ile ayrıldığını ileri sürer. Prekapitalist üretim ilişkilerinde kişiselleşmiş hakimiyet biçimleri, kapitalist üretim biçiminde ise ekonomi ve politikanın birbirinden ayrılmasına dayanan gayrikişisel modern egemenlik biçimleri hakimdir.¹⁹³ Eşitsizlik ve EBG potansiyeli zaman ve mekan boyutunda üretim biçimlerini aşan bir şekilde mevcuttur. Ancak diğer üretim biçimlerini dönüştürme itkisi sadece kapitalist üretim biçiminde mevcuttur. EBG bütün tarihsel süreçte var olmasına rağmen, sadece kapitalist dönemdeki genelleşmiş meta üretimi altında özgün etkilerini göstermekte ve toplumlar arası rekabette kendini ifade etmektedir. Kapitalist EBG’nin özgülüğü toplumsal yeniden üretimin mantığını ekonomik ve/veya askeri-jeopolitik ilişkiler aracılığıyla piyasa değişim mekanizması ile kendi yeniden üretim mantığını dayatma kabiliyetinde yatar. Bir başka deyişle devletler sisteminin çoğulculuğu tarihüstü bir yapıdan ortaya çıkmaktadır. Bu anlayışın önemi toplumları önceden oluşmuş biricik antiteler olarak görülmesi anlayışını bertaraf etmesidir.

Rosenberg’e göre, öznesizleştirilmiş bir fiyat mekanizması içeren piyasanın kapitalist anarşisi sadece uluslararası anarşiye benzememektedir, fakat aynı zamanda bunun bir şartıdır da. Rosenberg anarşi kavramını sadece jeopolitik bir kavram değil, toplumlararası ilişkileri ifade eden bir kavram olarak da kullanır. Realizm açısından güç dengesini oluşturan ilişkilerin temelinde kapitalist toplumsal gelişmenin eşitsiz ve birleşik yapısı olduğunu ileri sürülmektedir. Toplumsal dönüşüm eşitsiz bir yapı içinde gerçekleşmekte, ve bu dönüşüm daha sonra mevcut yapılarda değişikliğe neden olarak birleşme sürecini daha da artırmaktadır. Bu şekilde iç/dış ayrımının sonu olan kuramsal ikilemler de aşılmış olmaktadır.¹⁹⁴

Rosenberg’in kavramı uluslararası ilişkiler ortamında tartışmaya başlamasından beri EBG devletler sistemi kapitalizm ilişkisi, ulusçuluğun gelişmesi,¹⁹⁵ Alman toplumsal düşüncesinin 19 ve 20 yüzyıldaki entelektüel gelişimi¹⁹⁶, İran’ın modernleşmesi,¹⁹⁷ sömürgeci

¹⁹¹ Ibid., s.4.

¹⁹² J. Rosenberg, “Why is There No International Historical Sociology”, *European Journal of International Relations*, Cilt 12, Sayı 3, 2006, s.328.

¹⁹³ Ellen Meiksins Wood, “The Separation of the ‘ecoNomic’ and the ‘political’ in capitalism” E.M. Wood, *Democracy against Capitalism: Renewing Historical Materialism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, s. 19-48.

¹⁹⁴ Justin Rosenberg, “Isaac Deutscher and the lost history of international relations” *New Left Review*, Cilt 215, 1996, s. 3-15, 6.

¹⁹⁵ F. Dufour, “Social Property Regimes and the Univen and Combined Development of Nationalist Practices”, *European Journal of International Relations*, Cilt 13, Sayı. 4, 2007, s.583-604.

¹⁹⁶ R. Shilliam, *German Thought and International Relation*, Londra, Palgrave, 2009.

¹⁹⁷ Kamran Matin, “Uneven and Combined Development in World History: The International Relations of State Formation in Premodern Iran”, *European Journal of International Relations*, Cilt 13, Sayı. 3, 2007, s.419-447.

sonrası düşüncede Avrupa merkeziliğinin eleştirisi gibi farklı konuları açıklamak için kullanılmıştır. EBG sosyoloji kuramında eksik olan uluslararası bir boyutu, uluslararası ilişkilerde eksik olan sosyolojik bir boyutla¹⁹⁸ bir araya getirerek toplumsal bir uluslararası ilişkiler kuramı geliştirmeyi hedeflemektedir. Örneğin, aynı sorunsalı farklı bir şekilde geliştiren Buzan ve Little'dan¹⁹⁹ farklı olarak jeopolitiğin toplumsal biçimlerini ve dinamiğini tarihsel materyalist bir perspektifin içine oturtmaktadır.

Sonuç yerine

Bu yazıda Uİ ile Marksizmin “ inişli çıkışlı hikayesi”nin özet bir panoraması çizilmiştir. Bu itap söz konusu resmi daha da zenginleştirmeye yönelik farklı temaları irdelemektedir. Şayet yirmi otuz yıl önce yazılsaydı, bu kitaba çok daha dar bir Marksizm anlayışı hakim olacak ve muhtemelen de ideolojik olmakla suçlanacaktı. Fakat son otuz yılda yaşanan değişimler Marksizme bambaşka bir gözle bakılmasını da gündeme getirmiştir. 1989 Berlin Duvarı'nın yıkılması, Marksizmi uzun bir süre özdeşleştirilmiş olduğu Stalinist bir geçmişten kurtarmış, Marksizm totaliter bir anlayışın ifadesi olmaktan özgürleştirici bir toplum kuramı niteliğine geri dönmüştür.

Uİ disiplini, disipliner tarihçesi nedeniyle Marksizm ve Marksizm ile ilgili tartışmalardan çok uzun bir süre uzak kalmıştır. Bunda iki kutupluluk jeopolitiğinin, toplum bilimlerde hakim olan pozitivist bilim anlayışının ve hegemonik güç ilişkilerinin büyük rolü olmuştur. Diğer yandan, Uİ kuramsal çerçevesini esas olarak *uluslararası politika* ve *dış politika* olarak tanımlandığı ve sınırladığı sürece, Marksist bir Uİ anlayışı da gündeme gelmemiş, uluslararası ilişkilerin anlaşılması açısından Marksizm *birim bazlı* (devlet bazlı) bir teori olarak değerlendirilmiştir. Diğer yandan da bizzat Marksist felsefeyi politik yapılarının temeli olarak gören sosyalist ülkelerin uygulamaları, Marksizmin anlamlı bir politika alternatifi olarak kabul edilmesini olanaksız kılmıştır. Uİ açısından bakıldığında durum bu olmakla birlikte, Marksizmin de bu uluslararası ilişkilere yönelik büyük ihmali bulunmaktadır. Bir kere ulusçuluk Marksizmin hep en zayıf kuramsal noktası olarak kalmıştır. Savaş konusuna fazla araçsal bir şekilde, proleter enternasyonalizm açısından bakılmıştır. Nihayet dünya piyasası ve dinamikleri emperyalizm teorileri tarafından kısmen kuramsallaştırılmış olmasına rağmen, bu yaklaşımlar uluslararası ilişkilere büyük çoğunlukla ekonomik/ determinist bir şekilde yaklaşmışlardır. Fakat daha önemlisi “uluslararası” olgusu bu teorilerde Marksist bir toplum anlayışını açıklamak yönünde kuramsallaştırılmamıştır.

Varolan sosyalizmlerin dağılması paradoksal bir şekilde Marksizmin toplum bilimlerdeki önemini azaltacağına, arttırmıştır. Buna paralel olarak, Uİ açıdan bakarsak, son dönemlerin en önemli Uİ politika kuramı olan neorealizmin Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını açıklayamaması, Uİ'de Marksizmi de içine alan eleştirel kuramın yükselmesini gündeme getirmiştir. Bir eleştirel teori olarak Marksizmin önemi hem bir bilim olma iddiasında olması, hem de toplumsal dünyanın değişmesi zorunluluğuna ilişkin siyasal bir boyutu olmasıdır.²⁰⁰ Bu anlamda postmodernizm gibi diğer eleştirel teorilerden farklı olarak mevcut düzeni ve toplumsal dünyayı değiştirme, teori ile pratiği bir özgürleşme ideali çerçevesinde birleştirme iddiası bulunmaktadır. Marksizmin Uİ olan ilişkisinin önemli boyutu, bu özgürleştirme idealinin gerçekleşebilmesini engelleyecek unsurlar arasında uluslararası yerini, dinamiklerini ve sınırlayıcı unsurlarını belirlemesidir.

198 Rosenberg, “Why is There No Historical Sociology”, s.13-31.

199 Barry Buzan ve Richard Little, *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*, Oxford, Oxford University Press, 2000.

200 Yalvaç, “Critical Realism, International Relations Theory and Marxism”.

Uluslararasıının toplumsal gerçeğin bir parçası olarak kabulü ancak son yirmi yılda ve memnuniyet verici bir şekilde büyük ölçüde Uİ’de uzmanlaşmış kuramcılar tarafından gündeme gelmiştir. Böylece Uİ Marksizm ilişkisini çok genel ifadelerle özetlemek gerekirse, bir taraftan Uİ Marksistleşirken, uluslararası’da Marksizmin bir boyutu haline gelmiştir. Bu sadece paradigmlar arası tartışma döneminde yaşandığı gibi Marksizmin (ya da o dönemde yanlış olarak kullanılan yapısalcılığın) eşitsizlik sorununu gündeme getiren bir teori olmasından kaynaklanmamaktadır. Bugün Marksizm bizzat bilim felsefesi anlayışıyla ve yöntemi açısından Uİ’ye ışık tutmaktadır.²⁰¹ Ancak Marksizme göre kuramın amacı pratiğe yol göstermektedir. Marksizm kapitalizmin nesnel bilimsel bir analizini vermek istemiştir ancak bunun amacı işçi sınıflarına kendi öz-özgürleşimlerini gerçekleştirecek bilgiyi sağlamaktır. Toplumsal değişime verdiği öncelikle bir arada değerlendirildiğinde, günümüz dünya düzenindeki eşitsizliklerin ve baskıların açıklanabilmesi Marksizme Uİ’nin katkısının çok önemli olabileceğini göstermektedir. Marksizm ve Uİ arasındaki serüvenin sonunda görüyoruz ki, Uİ’nin Marksizme olan ön yargısı, Uİ’nin kendi kuramsal sorunları karşısındaki tıkanmanın sonucunda artık Marksizm ile zorunlu bir karşılaşmaya dönmüştür.

²⁰¹ Ibid.

